

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**İHRACAT ÇEŞİTLİLİĞİ VE EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Merve ALTUN

Tez DanıŐmanı

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Benli

Bilecik, 2020

10235974

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**İHRACAT ÇEŞİTLİLİĞİ VE EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Merve ALTUN

Tez DanıŐmanı
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Benli

Bilecik, 2020
10235974

BEYAN

‘İhracat Çeşitliliği ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği’ adlı yüksek lisans tezimin hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel ahlak kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmının Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim

Merve ALTUN

ÖN SÖZ

Bu tezin çalışma aşaması süresince bilgi birikimi ve tecrübelerinden yararlandığım, çalışmamın her aşamasında ilgi ve desteğini hissettiren, tecrübelerini paylaşmayı kendine akademik görev edinmiş olan danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Benli'ye katkı ve emekleri için minnet ve teşekkürlerimi sunarım. Bilgi ve birikimi yanında alçak gönüllüğüyle de hayatımda iz bırakan nadir öğretmenlerimden biri olduğunu söyleyebilirim. Bu çalışma süresince kıymetli bir insan tanıdım. Ne demiş şair Şeyh Galib: “Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen, Merdüm-i dide-i ekvân olan âlemsin sen”. Bugünün Türkçesiyle, kendine iyi bak, kainatta numunesin sen anlamında ifade edilmektedir. Hepimiz kainatta numuneyiz, ancak bazılarımız yansıtmakta ve Muhammed hocam, bunu kalbiyle çok güzel yansıtıyor.

Çalışmamın tümünü okuyan ve yorumlarını katan arkadaşım İbrahim Özkan'a ve bu süre zarfında yanımda olan arkadaşım Nazife Gelmez'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Son olarak çalışma süresince desteklerini esirgemeyen aileme şükranlarımı arz ederim.

Merve ALTUN

ÖZET

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde artan küreselleşme eğilimleri, bilişim, iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki hızlı gelişimleri birleşerek global entegrasyon sürecinin hızlandırmış ve bu dönemden itibaren özellikle gelişmekte olan ekonomilerin dış ticaret stratejilerinde köklü değişiklikler gözlemlenmiştir. Aynı dönemde Türkiye’de de ihracat performansını artırmaya yönelik politikalar kalkınma stratejilerinin önemli bileşenlerinden birisi haline gelmiş ve ithal ikameci sanayileşme politikalarının yerini ihracata dayalı dışa açık büyüme stratejileri almıştır.

Bu çerçevede, genel iktisat literatürdeki trende paralel olarak Türkiye’de ihracat performansını belirleyen faktörlerin ve ihracat-büyüme eksenindeki kanalların ne olduğu konusu çokça tartışılan yazın alanlarından birisi haline gelmiştir. Teorik ve ampirik literatürde ihracat hacmindeki artışların iktisadi büyüme performansını artıracığı yönünde genel bir kanaat mevcut olmasına rağmen hangi tür ihracat yapısının iktisadi büyümeyi nasıl uyaracağı konusu ideal bir inceleme konusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Daha çok ihracatta uzmanlaşmayı ve sermaye birikiminin önemini öne çıkaran geleneksel dış ticaret teorilerinin aksine ampirik literatürde karşılık bulan son dönem dış ticaret teorileri, ihracat çeşitliliğinin olası fiyat ve pazar dalgalanmalarına karşı bir sigorta mekanizması oluşturarak ihracat gelirlerinde istikrarın sağlanmasında ve dolayısıyla makroekonomik dalgalanmaların azaltılmasında önemli bir rol üstlendiğini öne sürmektedir. Bu kapsamda mevcut çalışma Türkiye özelinde ihracat yapısı ve kompozisyonunun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini test etmeyi amaçlamaktadır. Nitekim sürdürülebilir iktisadi büyüme yönelik uygun dış ticaret stratejilerinin tespiti ancak bu mekanizmanın doğru anlaşılmasıyla mümkündür. Bu amaçla çalışmada ihracatta ürün çeşitliliğinin hesaplanmasına yönelik olarak geliştirilen üç farklı indeks (Herfindahl-Hirschman, Gini-Hirschman ve Theil Entropy indeksleri) kullanılarak 2002q1-2019q4 döneminde Türkiye’de ihracat çeşitliliğinin iktisadi büyüme üzerindeki etkileri incelenmiştir. Spesifik olarak iktisadi büyüme, sabit sermaye oluşumu, iş gücü ve ihracat çeşitliliği arasındaki dinamik ilişkiler, gecikmesi dağıtılmış otoregresif (ARDL) sınır testi (bounds test) yaklaşımına dayanan eşbütünleşme (cointegration) analizi aracılığıyla tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İhracat Çeşitliliği, Ekonomik Büyüme, Herfindahl-Hirschman İndeksi, Gini-Hirschman İndeksi, Theil Entropy İndeksi.

ABSTRACT

In the last quarter of the twentieth century, increasing globalization trends together with rapid progresses in information, communication and transportation technologies accelerated the global integration process and since then, radical changes have been observed especially in the foreign trade strategies of developing economies. During the same period, the policies aimed at increasing export performance in Turkey have become one of the important components of the development strategy and export-oriented growth strategy has taken the place of import-oriented industrialization policy.

In this context, parallel to the general trend in the economic literature, the factors determining the export performance in Turkey and the channels in the export-growth nexus have become one of the widely discussed topics in the literature. Although there is a general opinion in the theoretical and empirical literature that increases in export volume increase economic growth performance, the issue of what type of export structure stimulates economic growth appears to be an ideal research subject.

Unlike the traditional foreign trade theories which emphasize the importance of specialization in exports and the accumulation of capital accumulation, the recent foreign trade theories, which are mostly confirmed in the empirical literature, assert that export diversification may play an important role in ensuring the stability of export revenues and thereby reducing macroeconomic fluctuations by constituting an insurance mechanism against possible price and market fluctuations. In this context, this study aims to provide empirical evidence on the effect of export structure and composition on economic growth in Turkey. Indeed, the determination of suitable foreign trade strategies for sustainable economic growth is only possible with the true understanding of this mechanism. For this purpose, in this study, we examine the effect of export diversification on economic growth in Turkey over the period 2002q1-2019q4 by employing three different indices developed for the calculation of the export product diversification (Herfindahl-Hirschman, Gini-Hirschman and Theil Entropy indexes). Specifically, we analyze the dynamic relationships between economic growth, fixed capital formation, labor force and export diversification through the cointegration analysis based on the autoregressive distributed lag (ARDL) bounds testing approach. The empirical evidence confirms the positive effect of export product diversification.

Keywords: Export Diversification, Economic Growth, Herfindahl-Hirschman Index, Gini-Hirschman Index, Theil Entropy Index

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
TABLolar LİSTESİ	v
ŞEKİLLER LİSTESİ	vi
GRAFİKLER LİSTESİ	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	viii
1. GİRİŞ.....	1
2. İHRACAT PERFORMANSI	4
2.1. İhracat Performansı	4
3. TÜRKİYE’DE İHRACAT PERFORMANSI (TARİHSEL BAKIŞ)	8
3.1. 1923-1950 Dönemi Türkiye’de İhracat Performansı.....	8
3.2. 1950-1980 Dönemi Türkiye’de İhracat Performansı.....	9
3.3. 1980 Sonrası Türkiye’de İhracat Performansı	10
4. LİTERATÜR TARAMASI.....	16
5. AMPİRİK ANALİZ	22
5.1. Veriler	22
5.2. Ampirik Metodoloji	24
5.3. Ampirik Sonuçlar	26
SONUÇ	32
KAYNAKÇA.....	34
EKLER	43
ÖZGEÇMİŞ	64

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 4.1. İhracat Çeşitliliği-Ekonomik Büyüme Literatür Özeti	20
Tablo 5.1. Serilere İlişkin Açıklamalar	22
Tablo 5.2. Tanımlayıcı İstatistikler	23
Tablo 5.3. ADF ve PP Birim Kök Testleri	27
Tablo 5.4. Sınır Testi Sonuçları	27
Tablo 5.5. Hata Düzeltme Modeli	28
Tablo 5.6. Uzun Dönem Analizi	29
Tablo 5.7. Tanısal Testler	30
Ek Tablo 1. Türkiye'de İhracat ile Büyüme İlişkisi Literatür Özeti	43
Ek Tablo 2. Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracat, Toplam İhracat İçindeki Payı	51
Ek Tablo 3. Ükelere Göre Yıllık İhracat (En Çok İhracat Yapılan 20 Ülke)	52
Ek Tablo 4. Türkiye'nin Dış Ticaretine Konu Olan Mal Grupları-İhracat (BEC)	53
Ek Tablo 5. Türkiye'nin Dış Ticaretine Konu Olan Mal Grupları-İthalat (BEC)	55
Ek Tablo 6. Ürün & Ürün Grubu	57

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 5.1.A. Model A	30
Şekil 5.2.B. Model B	30
Şekil 5.3.C. Model C	31

GRAFİKLER LİSTESİ

Ek Grafik 1. İş Gücü (Milyon).....	45
Ek Grafik 2. GSYİH	46
Ek Grafik 3. İhracat.....	47
Ek Grafik 4. Theil Entropy İndeksi.....	48
Ek Grafik 5. Herfindahl Hirschman İndeksi	49
Ek Grafik 6. Gini-Hirschman İndeksi.....	50
Ek Grafik 7. Türkiye'nin Dış Ticaretine Konu Olan Mal Grupları (İhracat)	54
Ek Grafik 8. Türkiye'nin Dış Ticaretine Konu Olan Mal Grupları (İthalat).....	56

KISALTMALAR LİSTESİ

AIC	: Akaike Bilgi Kriteri
ARDL	: Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif
BG	: Otokorelasyon
LM	: Lagrange Çarpanı
BPG	: Breush-Pagan-Godfre
BEC	: Geniş Ekonomik Gruplar
CGE	: Hesaplanabilir Genel Denge
ECM	: Hata Düzeltme Modeli
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
GMM	: Genelleştirilmiş Momentler Metodu
HHI	: Herfindal-Hirchman İndeksi
IMF	: Uluslararası Para Fonu
JB	: Jarque Berra
OECD	: Ekonomik İşbirliği Ve Kalkınma Örgütü
OLS	: Sıradan En küçük Kareler
PP	: Phillips -Perron
SIC	: Schwarz Bilgi Kriteri
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNCTAD	: Birleşmiş Milletler Ticaret Ve Kalkınma Konferansı
VAR	: Vektör Otoregresyon
VECM	: Vektör Hata Düzeltme Modeli

1. GİRİŞ

Dışa kapalı bir ekonominin, küreselleşme süreci içerisinde diğer ulusal ekonomilerden bağımsız olarak, global ekonominin dışında kalması oldukça güçtür. Türkiye’de özellikle 1980’li yıllardan itibaren global ekonominin bir parçası olmak adına köklü politika değişikliklerine gidildiği ifade edilebilir. Bu kapsamda, iç pazara dönük ithal ikameci politikalar terk edilerek, ekonominin, ihracatın öncülüğünde dışa açılmasını öngören ve yapısal dönüşümler içeren bir program hazırlanmış, ekonomik ve sosyal alanı uyumlu bir şekilde koordine etme amacıyla radikal yenilikler yapılmıştır.

İhracat, kalkınma stratejilerinin önemli bir bileşeni olarak görülmekte ve özellikle gelişmekte olan ülkeler ihracatlarını artırmak için önemli ölçüde kaynak harcamaktadır. Bu nedenle ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki potansiyel etkileri teorik ve ampirik literatürde yoğun bir tartışma alanı bulmaktadır. İhracat, sermaye ve ara mal ithalatının finansmanını sağlayarak sermaye teşekkülüne olanak vermekte ve böylece özellikle sermaye yetersizliği olan ülkelerin büyümesine katkıda bulunmaktadır. İhracat ayrıca istihdam fırsatlarını arttırarak yarattığı çarpan etkisiyle ihracatçı ülkelerde gelirlerin ve böylece refah düzeyinin artmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda ihracatın, yerel firmaların dış pazarlardaki rekabete maruz kalmalarına neden olması dolayısıyla işletmeleri, daha kaliteli ve daha az maliyetli üretim yapmaya ve yeni mamuller geliştirmeye teşvik etmekte; sermayenin daha verimli sektörlere aktarılmasını temin ederek optimal kaynak dağılımını ve pozitif ölçek ekonomilerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. İhracat faaliyetleri, bilgi ve yeni üretim tekniklerinin yerel firmalara transferine de imkân sağlayarak firma kapasitelerinin artmasında ve böylece ihracatçı ülkelerin sürdürülebilir iktisadi büyümesinde önemli bir rol oynamaktadır (Awokuse, 2006: 593; Benli, 2018: 194-195; Benli, 2020:286).

İhracat yapan ülkelerin göreceli ihracat performansları, devlet teşvikleri, reel efektif döviz kuru, inovasyon rekabet gücü, doğal kaynakların akılcı kullanımı gibi birden çok nedene bağlanabilir. Devlet teşvikleri, firmaların ihracat pazarlarında yer edinmesini sağlayarak ihracat performansına olumlu yönde etkilerken reel efektif döviz kurunda meydana gelen konjonktürel dalgalanmalar, ihracat performansında dalgalanmalara neden olmaktadır. İnovasyon rekabet gücü ise yeni pazarların açılmasına ve alternatif tedarik kaynaklarının ortaya çıkmasına fırsat vermektedir. Doğal kaynakların akılcı ve sürdürülebilir kullanımı, özellikle ihracat performansının diğer belirleyicileri üzerindeki etkisi ve dış kaynaklara olan bağımlılığı azaltmasının ötesinde yerli teknolojilerin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynayarak net ihracat performansına katkıda bulunabilir.

İhracat performansını ve dolayısıyla iktisadi büyümeyi etkileyen bir diğer faktör ise ihracat çeşitliliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle son dönem çalışmaları, ihracat çeşitliliğinin, sektörel dış şoklara ve fiyat dalgalanmalarına olan kırılganlığı azaltarak başta ihracat gelirleri olmak üzere makroekonomik değişkenlerdeki dalgalanmaların yumuşatılmasında önemli bir rol oynayabileceğini göstermektedir (Herzer ve Nowak-Lehmann, 2006; Haddad vd., 2013; Giri vd., 2019). Nitekim mukayeseli üstünlüğe dayalı dış ticarete uzmanlaşmanın, ihracat gelirlerinde dalgalanmaya neden olarak yatırım, ihracat ve ithalat hacminin düşmesine, ihracat hacminin genişlemesiyle ortaya çıkabilecek potansiyel verimlilik kazançlarından mahrum kalınmasına yol açtığını ortaya koyan çalışmalar mevcuttur (Dawe, 1996; Al-Marhubi, 2000; Bleaney ve Greenaway, 2001; Funke ve Ruhwedel, 2001; Feenstra ve Kee, 2008). Dolayısıyla, ihracat çeşitliliğinin artırılması, ihracat gelirlerindeki ve dolayısıyla iktisadi büyümedeki dalgalanmaların azaltılmasında (“portfolyo etkisi”) ve ihracat ürün yelpazesinin genişlemesini sağlayarak verimlilik kazançlarının ortaya çıkmasında (“dinamik etki”) önemli bir rol oynamaktadır (Agosin, 2007:3-4; Altun ve Benli, 2019: 296-297; Benli, 2020:287).

Yukarıda bahsi geçen argümanların önemli ampirik kanıtlarından birisi olarak Asya-Kaplanları olarak adlandırılan (Tayvan, Singapur, Hong Kong ve Güney) ülkelerin Asya mali krizi (1997) sonrası göstermiş oldukları iktisadi performans gösterilebilir. Esasen yüksek kaliteli ürünlerin üretim ve ihracatında uzmanlaşan bu ülkeler, ihracatta ürün çeşitlendirmesini öne çıkaran dış ticaret stratejilerini benimseyerek hızlı bir iktisadi büyüme sürecine girmiştir.

Geleneksel dış ticaret teorileri, ihracat-ekonomik büyüme ilişkisinde ihracatta uzmanlaşma ve sermaye birikiminin önemi öne çıkarırken son dönem dış ticaret teorileri ise ihracat çeşitliliğinin olası fiyat ve pazar dalgalanmalarına karşı bir sigorta mekanizması oluşturarak ihracat gelirlerinde istikrarın sağlanmasında ve dolayısıyla makroekonomi dalgalanmaların azaltılmasında önemli bir rol üstlendiğini öne sürmektedir. Bu kapsamda mevcut çalışmanın birincil amacı, Türkiye'nin ihracat yapısı ve kompozisyonunun ülkenin ekonomik büyüme performansı üzerindeki etkisini ampirik olarak incelemektir. Bu amaçla çalışmada, ihracatta ürün çeşitliliğinin hesaplanmasına yönelik olarak geliştirilen üç farklı indeks (Herfindahl-Hirschman, Gini-Hirschman ve Theil Entropy indeksleri) kullanılarak Türkiye'de ekonomik büyüme, yatırımlar, ihracat, işgücü ve ihracatta ürün çeşitliliği arasında dinamik ilişkiler 2002q1-2019q4 dönemi için zaman serisi analizi ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Nitekim Ek Grafik 2 – 6'da verilen ekonomik büyüme, ihracat ve ürün çeşitliliği indekslerine ait zaman serisi grafikleri, bahsi geçen değişkenler arasındaki olası ekonometrik

ilişkiye dair ipuçları vermektedir. Dolayısıyla mevcut çalışmada, ihracatta ürün çeşitliliğinin Türkiye'nin ekonomik büyüme performansını inceleme dönemi içerisinde artırdığı öngörülmektedir.

Ayrıca son dönemde, literatürde ihracat çeşitliliğinin iktisadi büyüme üzerindeki potansiyel etkilerini araştıran birçok çalışma ortaya çıkmış olmasına rağmen ihracat çeşitliliği ve büyüme arasındaki ilişkiyi Türkiye özelinde inceleyen çalışmaların sayısı oldukça sınırlı (Değer, 2010; Acaravcı ve Kargı, 2015; Çeviker ve Taş, 2011; Akar ve Ay, 2018) olması, bu çalışmanın yapılış amacındaki bir diğer husustur.

Özet olarak, ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki gerçek etkisine ışık tutmak için sadece makroekonomik koşulların değil, ihracatçı ülkelerin pazar yapısının yanı sıra bu ülkelerin hangi ürün ve hizmetleri ihraç ettikleri ve ihracatın ekonomik refahı hangi kanallar üzerinden tetiklediğinin tespiti, büyük bir önem arz etmektedir. Ekonomik refahı artırmaya yönelik uygulanacak uygun dış ticaret politikalarının ve doğru ihracat stratejilerinin benimsenmesi ancak bu şekilde mümkün olabilir. Bu kapsamda bu çalışmanın birincil amacı, ihracatta ürün çeşitliliğinin Türkiye'nin ekonomik büyümesine katkısını tahlil ederek dış ticarete yönelik politikaların oluşturulmasında politika yapıcılara yol göstermektir.

Çalışmanın birinci bölümünde ihracat performansı kavramı ve ihracat performansının etkileyen faktörler üzerinde durulmuş ve klasik dış ticaret teorileri özetlenmiştir. İkinci bölümde ise Türkiye'nin ihracat performansı ve dış ticarete yönelik uygulanan politikalar tarihsel bir bakış açısıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde, teorik ve ampirik literatürde yer alan çalışmalar derlenmiş, dördüncü bölümde ise analiz kapsamında kullanılan verilere ve çalışmanın ekonometrik metodolojisine ve ampirik bulgulara yer verilmiştir. Son olarak sonuç bölümünde, ampirik bulgulardan elde edilen çıkarımlar ve bu kapsamda uygulanabilecek politikalar tartışılmıştır.

2. İHRACAT PERFORMANSI

2.1. İhracat Performansı

İhracat (dış satım) genel itibarıyla bir ülkede yer alan kurum veya şahıslar tarafından ürün ve hizmetlerin ülke dışına satılmasıdır. Diğer bir deyişle ihracat, belli bir ülke sınırları içinde serbest dolaşımdaki ürün ve hizmetlerin, başka ülke veya ülkelere satılması işlemidir (Köksal, 2016: 4). Beşeli'ye (1997: 36) göre ise müşteri gruplarının gereksinim ve taleplerinin giderilmesi amacıyla işletme olanaklarının değerlendirilmesi, kullanımı ve planlamasının dış pazarlarda uygulanmasıdır.

Basit bir ifadeyle bir ürün veya hizmetin yurt dışındaki müşterilere satım işlemi olan ihracat, sahip olduğu yapısal nitelikleri bakımından birçok süreçten geçerek gerçekleşmektedir. Bu kapsamda, ihracatı yapılacak ürün ve hizmetin yüksek kaliteli, uluslararası standartlara uygun ve piyasa koşullarına yönelik üretilmesi, yurt dışında pazar oluşturulması, pazarlama faaliyetlerinin düzenlenmesi, hedef pazara uygun bir şekilde ambalajlanması ve tedarik edilmesi, ihracatı yapan şahıs veya işletmenin, bulunduğu ülkenin mevzuatlarına uygun prosedürlerin gerçekleştirilmesi, söz konusu ürün ve hizmetin söylenen yer ve zamanda, anlaşılan koşullarda teslim edilmesi ihracat aşamalarının önde gelen safhalarıdır (Kaya, 2009: 11).

İhracat, sadece satışı gerçekleştiren şahıs veya işletmeye değil, aynı zamanda kaynak ülkeye sağladığı çeşitli avantajlar bakımından da önem taşımaktadır. Nitekim ihracat performansı yüksek ülkeler açısından ihracat, istihdamın artırılmasında, ekonominin devalüasyona karşı korunmasında, yerli ürün ve hizmetlerin uluslararası pazarlarda yüksek sayıda tüketiciye ulaştırılmasında, ekonomik verimliliğin artırılmasında, mevsimsel satışta gerçekleşen dalgalanmaların minimize edilmesinde ve marka değerinin oluşturulmasında önemli getiriler sağlamaktadır (Kaya ve Turguttopbaş, 2012: 12).

İhracat performansı ise ihracatta bulunma amacının karşılanma seviyesi olup ihracat yapan söz konusu şahıs veya işletme, genel itibarıyla bazı iktisadi ve/veya stratejik amaçlarına ulaşmak için ihracat yapmaktadır (Çavuşgil ve Zou, 1994: 4). İktisadi yazında ihracat performansını belirleyen etkenlerin tespitine yönelik yapılan çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Genel olarak, Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH), ticaret hadleri, doğrudan yabancı yatırımlar işletme büyüklüğü, reel döviz kuru ve dış talep bir ülkenin ihracat performansını belirleyen temel faktörler olarak sıralanabilir.

Klasik yaklaşıma göre dış ticaretin temel nedeni, birbiriyle ticaret yapan ülkeler arasındaki üretim maliyetleri farklılıklarıdır. Bu kapsamda Adam Smith (1723-1790), dış ticareti mutlak üstünlükler teorisi kapsamında ele alırken, David Ricardo (1772-1823) mukayeseli üstünlükler teorisi ekseninde dış ticareti gerekçelendirmeye çalışmıştır (Alper, 2014: 8).

Adam Smith, bireylerin kendi çıkarları için çalışmasının, farkında olmadan başka bireylere de fayda sağladığını keşfetmiş, bu durumu görünmez el olarak tanımlamıştır. Görünmez el kuramına göre, üretimin temelinde emek esastır. Emek ve sermayenin, büyüme üzerinde potansiyel etkisi olduğunu savunmuştur. Smith'e göre ticari toplumları ve piyasaları anlamamızda kilit soru, neden bazı uluslar zenginken diğerlerinin yoksul olduğudur. Zengin ve fakirler arasındaki ayrım için iş bölümüne dikkat çekmiş, emeğin veriminin artışı sağlayan temel faktör olarak iş bölümünü önermiştir. Çünkü Smith'e göre iş bölümü, bir topluluğun, bir ülkenin kendi ihtiyaçları için yeni yöntemler keşfetmesini sağlar, insanların çabaları ile birbirlerini tamamlayarak uzmanlaşma etkinliğinin artmasına imkan verir ve böylece hasıla ve refah artışına katkıda bulunur.

Smith, dış ticaretin temelinde yerli ve yabancı sanayiler arasında bulunan verimlilik farklılıklarının olduğunu öne sürmekte, üretim verimlilikleri birbirinden farklı seviyelerde bulunan ülkelerin, birbirleriyle ticaret yaparak karşılıklı fayda elde edeceğini ifade etmektedir. Smith'e göre, ülkeler üretiminde diğer ülkelere göre mutlak üstünlük (maliyet-rekabet avantajı) sahibi olduğu ürünleri ihraç etmelidir. Başka bir ifadeyle, bir ülke hangi malları düşük maliyet ile üretiyorsa o malların üretiminde uzmanlaşmalı ve o malları ihraç etmeli, pahalıya üretmek zorunda kaldığı malları ise bu malları daha az maliyetle üreten dış ülkelerden ithal etmelidir. Smith'e göre uzmanlaşmayla birlikte ihracat gelirleri artacak ve böylece ekonomik büyüme gerçekleşecektir. Dolayısıyla Smith'e göre ulusların zenginliğine giden yol, ihracatta ürün çeşitliliğinden ziyade uzmanlaşmadan geçmektedir.

Adam Smith'in mutlak üstünlükler teorisinin, bulunduğu dönemin şartlarına yetersiz kaldığı düşüncesiyle klasik yaklaşımın bir diğer önemli temsilcisi David Ricardo, dış ticareti "Karşılaştırmalı (Mukayeseli) Üstünlükler Teorisi" üzerinden yorumlamış ve dış ticaretin seyrinde etkili olan en önemli faktörün, ticaret öncesi ülkeler arasında bulunan nispi maliyetlerdeki farklılıklar olduğunu öne sürmüştür (Alper, 2014: 8-13). Başka bir deyişle, Ricardo'ya göre bir ülke üretiminde mutlak üstünlüğe sahip olduğu bütün malları üretmek yerine, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu malların üretiminde uzmanlaşmalı ve diğer malları o malların üretiminde nispi maliyet avantajına sahip diğer ülkelere ithal etmelidir.

Ricardo, söz konusu ürünlerin ticaretiyle birlikte verimlilik ve dolayısıyla küresel üretim hacminin artışı dolayısıyla ortaya çıkacak olan fazlanın, ticarete bulunan ülkelerin tüketimlerine gideceğini ifade etmiştir. Tüketimde gerçekleşen bu artış ise ticaret hadleri ve ürünler arasındaki küresel mübadele değerine göre değişiklik gösterecektir.

John S. Mill (1803-1873) ise dış ticarete talep yönünden yaklaşarak “Karşılıklı Talep Kanunu” ile dış ticaret hadlerinin oluşumunu açıklamaya çalışmıştır. Mill’e göre, dış ticareten elde edilen kazançlar karşılıklı talebin şiddetine bağlıdır ve dış ticarete konu olan fiyatlar karşılık talep yasasına göre ve her iki ülkenin de ticaret dengesini sağlayacak şekilde belirlenmektedir.

Faktör Donatım Teorisi olarak da adlandırılan ve Eli Heckscher (1879-1952) ve Bertil Ohlin (1899-1979) ortaya atılan Heckscher-Ohlin teorisi, Smith ve Ricardo’nun teorilerinin aksine, sermayeyi ikinci bir üretim faktörü olarak ele almaktadır. Teori dış ticareti, ülkelerin göreceli faktör donanımları ve faktör fiyatlarındaki farklılıklar üzerinden açıklamaktadır. Teoriye göre ülkeler, daha az maliyetli olarak elde ettikleri ve bol miktarda sahip oldukları üretim faktörlerinin kullanıldığı malların üretiminde uzmanlaşmalı ve bu malları ihraç etmeli, göreceli olarak miktar ve fiyat açısından dezavantajlı olduğu malları ise ithal etmelidir. Bu çerçevede, gelişmiş ülkeler sermaye bolluğundan dolayı ‘sermaye-yoğun’ mallarda, gelişmekte olan ülkeler ise emek bolluğundan ‘emek-yoğun’ mallarda uzmanlaşarak ticaret yapmalıdır. Yukarıda bahsi geçen dış ticaret teorilerinin dayandıkları varsayımlar özellikle 1970’li yıllardan sonra daha fazla sorgulanmaya başlanmıştır. Bu dönemde dünya ticaret hacminin hızlı bir şekilde artış göstermesi, çok uluslu şirketlerin dünya ticaretindeki paylarının artması ve sermaye ve emek faktörlerinin ülkeler arası mobilitesi hızlanmasıyla birlikte çok yönlü karmaşık bir dış ticaret yapısı ortaya çıkmış ve bu karmaşık yapıyı açıklamaya çalışan yeni dış ticaret teorileri ortaya çıkmıştır.

Bu kapsamda teknolojinin temel değişken olarak analizlere dahil edildiği, beşeri sermaye kavramını endüstriyel organizasyon ve dış ticaret yapısındaki değişimleri mikro düzeyde ele alan teorik çalışmalar yapılmıştır. Özellikle Helpman, Krugman ve Dixit gibi iktisatçıların önderliğinde, ölçeğe göre artan getiri, tekelci piyasalar ve ürün farklılaştırması dış ticareti açıklamada kullanılan kavramlar haline gelmiştir (Alper, 2014:29).

Dış ticarete ihracat çeşitliliğinin büyüme üzerindeki etkisini doğrudan açıklayan bir ticaret teorisi bulunmamaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki makroekonomik

istikrarsızlıkların temel kaynağı olarak ihracat getirilerindeki istikrarsızlık gösterilmektedir (Ghosh ve Ostry, 1994:214).

İhracat gelirlerindeki istikrarsızlıkları önlemek adına ihracat portföyünün çeşitlendirilmesi çözümünü öneren görüşler neoklasik ticaret teorisine dayanmaktadır. Ancak, ihracat çeşitliliğinin uzun dönem iktisadi büyümeyi etkilediği düşüncesini, ölçeğe göre artan getiri ve dinamik yayılma etkilerini (dynamic spillover effects) temel alan içsel büyüme teorisi üzerinden yorumlamak mümkündür. (Guitierrez de Pineres ve Ferrantino, 2000; Herzer ve Nowak-Lehmann, 2006:2).

3. TÜRKİYE'DE İHRACAT PERFORMANSI (TARİHSEL BAKIŞ)

3.1. 1923-1950 Dönemi Türkiye'de İhracat Performansı

Cumhuriyetin kuruluş dönemi, hem Türkiye hem de diğer ülkeler açısından yoğun ekonomik ve siyasi gelişmelerin gerçekleştiği bir dönem olmuştur. Cumhuriyetin ilanından önce 1923 yılında gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi'nde, Türkiye'de izlenecek ekonomi politikalarının temelleri atılmış, yine Lozan Antlaşması ile kazanılan kapitülasyonların kaldırılması ve kabotaj hakkının Türkiye'ye verilmesi sonucunda dış ticaret ve ekonomik büyüme alanında önemli kazanımlar elde edilmiştir (Acar, 1995: 29). Cumhuriyetin kuruluş dönemi olarak sayılan 1923-1950 dönemini kapsayan 27 yıllık dönem, liberal ekonomi ile birlikte ekonomideki devlet müdahalesinin de yoğun olarak hissedildiği bir dönem olmuştur (Özcan, 1998: 43).

1923 yılından Büyük Buhranın gerçekleştiği yıl olan 1929 yılına dek Türkiye her yıl dış ticaret açığı vermiştir. Türkiye'nin bu dönemdeki ihracat hacmi dalgalı bir seyir göstermekle birlikte, 1929 yılında Büyük Buhranın etkisi ile 74,8 milyon dolara kadar gerilemiştir. Aynı dönemde dış ticaret açığı ise devamlı bir artış göstermiştir (Türkiye İstatistik Kurumu - TÜİK, 2020). Söz konusu dönemde, ihracatın sektörel dağılımına bakıldığında, ülke ekonomisinin tarıma dayalı olması sebebiyle, ihracatta tarım ürünlerinin yoğun bir paya sahip olduğu görülmektedir. Bu dönemde gerçekleşen ihracatın yaklaşık %85'inden fazlasını tarımsal ürünlerin oluşturduğu dikkati çekmektedir. Türkiye'nin tarım ürünleri ihraç eden bir ülke olarak bu dönemde kayda değer bir gelişme gösterdiği ifade edilebilir (Özdemir vd., 2016: 153).

1929 Büyük Buhranı sonrası tüm dünyada ticaret hacmi daralmış, bu durumdan Türkiye de etkilenmekle birlikte, henüz önemli bir dış ticaret hacmine sahip olmaması sebebiyle küresel ekonomiye daha fazla entegrasyon sağlamış ekonomilere kıyasla krizden daha az etkilenmiştir (Özdemir, vd., 2016: 154-154). 1930'lu yıllardan itibaren Türkiye'de dışa bağımlılığın azaltılması için ithalatta sınırlandırmaya gidilmiştir. Bu uygulamanın olumlu sonuçları kendini hemen göstermiş ve 1933-1937 döneminde ihracat hacmi devamlı bir artış gösterirken, dış ticaret dengesi de dalgalı bir eğilim göstermekle birlikte devamlı olarak dış ticaret fazlası verilmiştir (TÜİK, 2020).

1940-1950 yılları İkinci Dünya Savaşı'nın etkilerinin hissedildiği bir dönem olmakla birlikte, savaş dönemini de kapsayan 1940-1947 döneminde, 1944 yılı hariç, ihracat seviyesi devamlı bir artış gerçekleştirmiş, 1947 yılına dek devamlı olarak dış ticaret fazlası verilmiştir.

1947 yılında ihracatın 223,3 milyon dolarla Cumhuriyet tarihinin en yüksek ihracat hacmine ulaşmasına rağmen, ithalatın da artış göstermesiyle bu yıl tekrar dış ticaret açığı verilmiş ve günümüze dek sürecek dış ticaret açığı verme trendi başlamıştır. (TÜİK, 2020). Özetle, Türkiye ekonomisi son dış ticaret fazlasını 1946 yılında vermiş, 1947 yılında tekrar ortaya çıkan dış ticaret açığı günümüze kadar devam etmiştir.

3.2. 1950-1980 Dönemi Türkiye’de İhracat Performansı

Türkiye’de 1950-1960 dönemi, neo-liberal politikalara bağlı piyasa güdümlü kalkınma modelinin uygulandığı bir dönem olup özel sektörün piyasalardaki payı bu dönemde artış göstermiştir. Söz konusu dönemde, ihracat nispeten artış gösterse de, ithalat hacmi önemli seviyede yükselmiştir (İlbeyli, 2020: 95). Bu dönemde ihracat verileri dalgalı bir eğilim göstermiş, ithalat oranlarındaki artış dolayısıyla dış ticaret açığı da dalgalı bir seyir izlemiştir. 1950 yılında 263,4 milyon dolar olarak gerçekleşen ihracat, 1953 yılına dek devamlı bir artış göstermiş ve 1953 yılında zirveye ulaşarak 396 milyon dolar seviyesine yükselmiştir. 1960 yılında ihracat oranı nispeten düşük bir gerileme göstererek 320,7 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde dış ticaret açığının en düşük seviyesi 22,2 milyon dolar ile 1950 yılında gerçekleşirken, en yüksek açık ise 184,2 milyon dolar ile 1955 yılında gerçekleşmiştir (TÜİK, 2020).

1950-1960 döneminde uygulanan ekonomik politikalar sayesinde tarım sektöründe radikal değişimler gerçekleşmiş, kırsal kesim pazara açılmış, sanayi üretiminde ise devlet üretimine ek olarak, özel sektörün sınai üretimdeki rolü de artmıştır (Kanca, 2012: 61). Kore Savaşı (1950-1953) süresince tarım sektörü ihracata dayalı büyüme gösterirken, savaş sonrasında dış talebin azalması sebebiyle tarım sektörünün ihracattaki payı da azalmıştır. Tarım sektörünün ihracattaki payının azalması ve tarımsal ürünlerin ithalatının başlamasıyla birlikte sanayi sektörünün ihracattaki payı da artış göstermiştir (Taş, 2004: 9).

Türkiye ekonomisinin planlı kalkınma dönemi olarak adlandırılan 1960-1970 dönemi, Türkiye ekonomisinde ithal ikameci sanayileşme politikalarının uygulandığı bir dönem olmuştur. Bu politikalarla birlikte, ihracattan uzaklaşılması ve iç pazara yönelik olarak üretim yapan sanayilerin desteklenmesinin önü açılmıştır (İlbeyli, 2020: 95). 1960-1967 dönemi, ihracat hacminin devamlı artış gösterdiği bir dönem olmuş, 1960 yılında 320,7 milyon dolar olan ihracat hacmi, 1967 yılında 522,3 milyona yükselmiştir.

1968 yılındaki gerilemeye rağmen, ihracat hacmi 1969 yılında 536,8 milyon dolara ulaşarak Cumhuriyet döneminin ihracat rekoru kırılmıştır (TÜİK, 2020). Bu dönemde her ne kadar ihracat oranlarında artış gerçekleşse de, ithalatın da paralel olarak artması sebebiyle devamlı olarak dış ticaret açığı verilmiştir.

1970 yılında ihracatı desteklemek için Türkiye’de yeni bir devalüasyon yapılmış, ancak küresel ticaret hacminde gerçekleşen artış sebebiyle Türkiye’nin küresel ihracattaki payı değişim göstermemiştir (Özcan, 1998: 44). 1970 yılında yapılan devalüasyon, Avrupa Ekonomik Topluluğu ile olan ticari ve ekonomik ilişkileri önemli oranda artırırken, 1973-1974 döneminde gerçekleşen petrol krizi ve Batılı ülkelerde ortaya çıkan yüksek enflasyon, dış ticaret haddinde bozulmaya neden olmuştur (Öztürk ve Özyakışır, 2005: 3). Yaşanan petrol krizi Türkiye’de de etkili olmuş, ihracat gelirindeki artışlar, ancak petrol ithalatını karşılar duruma gelmiştir (Özden, 2014: 95).

1970-1974 döneminde devamlı bir artış gösteren ihracat rakamları, 1975-1977 döneminde dalgalı bir seyir izledikten sonra 1978-1979 döneminde ise artış göstermiştir. 1970 yılında 588,4 milyon dolar olarak gerçekleşen ihracat, 1973 yılında ilk defa milyar dolar olarak gerçekleşerek 1,3 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. 1970 yılından 1975 yılına dek dış ticaret açığında devamlı bir artış yaşanmış, 1974 yılına dek milyon dolar seviyesinde gerçekleşen dış ticaret açığı, 1974 yılında büyük bir artışla 2,24 milyar dolara yükselirken, 1975 yılında ise 3,33 milyar dolara yükselmiştir. 1976 yılında ufak bir gerileme görülen dış ticaret açığı, 1977 yılında 1970-1979 döneminin zirvesine ulaşarak 4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2020).

3.3. 1980 Sonrası Türkiye’de İhracat Performansı

Türkiye’de 1970-1980 döneminde, uygulanan ithalata yönelik sanayileşme politikasının beklenen başarıyı sağlayamaması ve 1970’li yılların sonunda ortaya çıkan ödemeler dengesi krizine karşı, 1980’li yıllarda ekonomi politikalarında değişime gidilerek, bu dönemde ihracata dayalı sanayileşme stratejisi benimsenmiştir (İlbeyli, 2020: 95). Bu amaçla bazı yapısal reformlar uygulamaya geçirilmiş, 24 Ocak Kararlarıyla ekonomide istikrara yönelik bir takım kararlar alınmış ve ithal ikameci sanayileşme yerine dışa açık politikaya dayalı ihracata yönelik sanayileşme politikaları hayata geçirilmiştir (Hepkarşı, 2013: 22). Bu kapsamda, ihracatın desteklenmesi, dış ticaret rejiminin serbestleştirilmesi ve özel sektörün teşvik edilmesi gibi politikalar uygulamaya konulmuştur. Böylelikle Türkiye

ekonomisinin küresel pazarlara entegrasyonunun sağlanması ve ihracatın teşvik edilmesi amaçlanmıştır.

Dolayısıyla, 1980'li yıllar Türkiye ekonomisi açısından bir dönüm noktası olarak nitelendirilebilir. 1980-1990 döneminde ekonomide serbestleşmeye yönelik politikalara ağırlık verilmiş, bu dönemde ihracata dayalı büyüme politikaları kapsamında ihracata engel durumundaki yasal ve kurumsal engeller kaldırılmış, döviz piyasası üzerinde ve yabancı sermayenin ülkeye girişine yönelik serbestlikler sağlanmış, ülke içi fiyatlar piyasa denge fiyatlarıyla uyumlu hale getirilmiş, faiz hadlerinde serbestleştirmeye gidilerek reel pozitif seviyeye getirilmiş, para arzında denetlemeye gidilmiş, sermaye üzerindeki vergi yükleri hafifletilmiş ve dış ticaret serbestleştirilmiştir. Bu kapsamda özellikle ihracat olmak üzere, dış ticaret hacminde büyük oranda artış gerçekleşmiştir (Kazgan, 2006: 52). 24 Ocak Kararlarının getirdiği bir diğer uygulama ise Türkiye'de Serbest Bölgelerin kurulması olmuştur (Tekeli, 2010: 127). 1980-1983 döneminde uygulamaya konulan ihracat vergilerinin iadesi, imtiyazlı ihracat kredileri, döviz dağıtımı, ithalata gümrük vergisinden muaf şekilde erişim gibi düzenlemelerle, ihracatın devlet eliyle teşvik edilmesi amaçlanmıştır (Taymaz ve Yılmaz, 2007: 127). Yine 1989 yılında çıkartılan "Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Kararla" beraber yabancı sermayenin Türkiye'ye girişine yönelik yeni teşvikler sağlanarak, dış ticaret serbest hale getirilmiştir (Özcan, 1998: 45).

Bu 10 yıllık dönem içerisinde, 1989 yılı dışında ihracat oranları devamlı bir artış göstermiş, 1980 yılında 2,9 milyar dolar olan ihracat hacmi, 1990 yılında 12,9 milyara dolara yükselmiştir. Bu dönemde dış ticaret dengesi devamlı olarak açık verirken, ihracatın ithalatı karşılama oranı ise dalgalı bir eğilim göstermiştir. 1980 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %36,8 iken, 1988 yılında %81,4'e yükselmiştir. Ancak 1989 yılından itibaren ihracatın ithalatı karşılama oranı azalmaya başlamış, 1990 yılında 12,9 milyar dolarlık ihracata karşılık 22,3 milyar dolar ithalatla dış ticaret açığı 9,3 milyar dolara yükselerek rekor kırmış, ihracatın ithalatı karşılama oranı ise %58,1 seviyesine gerilemiştir (TÜİK, 2020).

1980 yılında ihracat rakamlarının sektörel dağılımına bakıldığında, tarım ürünlerinin ihracattaki payı önceki dönemlere göre azalma gösterse de, %56 ile ilk sırada yer alırken, sanayi sektörünün ihracat içerisindeki payı yükselme göstererek %36,9'a ulaşmış ve madencilik ürünlerinin payı ise %6,6 olarak gerçekleşmiştir. 1990 yılında ise sanayi sektörünün payı büyük bir artış göstererek %81,1'e, tarım ürünlerinin payın ise büyük bir azalma göstererek %15,6'ya gerilemiştir (Özdemir vd., 2016: 163).

Sanayi ürünlerinin payının bu denli büyük artış göstermesinin arkasında ihracata dayalı büyüme modeli ve 24 Ocak Kararları kapsamında dış ticaretin serbestleşmesi, yabancı sermaye yatırımlarına kolaylık sağlanması ve 1980 öncesi sanayi yatırımları olmakla birlikte (Özertan, 2013: 26), ülkenin sosyal açıdan değişime uğraması ve köyden kente göçün artması sonucu tarımsal üretimin azalması da tarımın ihracattaki payının düşmesindeki diğer önemli faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır (Özdemir, vd., 2016: 163).

1990 yılına kadar ihracatın artırılması amacıyla iç talebi baskı altında tutma ve düşük ücret politikaları uygulanırken, 1990-2000 dönemine gelindiğinde ise ihracatı artırmaya yönelik doğrudan teşvikler kaldırılmış, dahilde işleme sistemi getirilmiş ve “İhracata Yönelik Devlet Yardımları” uygulanmaya başlanmıştır. 1994 yılında yaşanan kriz sonrası 1999 yılında uluslararası para fonu (IMF) ile imzalanan stand-by anlaşmasına kadar geçen 5 yıllık dönem içerisinde karma ekonomi politikaları uygulanmıştır (Kazgan, 2006: 52). 1990’lı yılların başlarındaki küresel durgunluk, Körfez Savaşı ve Türkiye’deki yüksek enflasyona ek olarak, 1994 krizi sonrasında ekonominin yeniden revizyonu ve ekonomide istikrar sağlanması amacıyla 5 Nisan 1994 tarihinde yeni bir ekonomik paket açıklanmasıyla birlikte Türk Lirasında gerçekleştirilen devalüasyon sonucunda ihracatta artış gerçekleşmiştir (Özdemir vd. 2016: 164-165). Yine bu dönemde ihracatın artırılması için Eximbank kredilerinde artışa gidilmiştir (Karakayalı, 2003: 196). Türkiye’nin 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü’ne üye olması ve 1996 yılında Avrupa ile Gümrük Birliği Antlaşması imzalaması, dış ticarete yönelik atılan diğer önemli adımlardır (Hacıoğlu, 2009: 52). Ancak Gümrük Birliği Antlaşması ile beklenen olumlu gelişmeler gerçekleşmemiş, Avrupa Birliği’nde üretimi yapılan ürünlerin Gümrük Birliği aracılığıyla Türkiye’ye gümrüksüz girmesi dış ticaret açığının büyümesine neden olmuştur (Özdemir vd., 2016: 165).

1990-1999 döneminde ihracat hacmi devamlı bir artış gösterirken, buna bağlı olarak ithalat hacmi de artış göstermiş ve dış ticaret açığı dalgalı bir seyir izlemiştir. 1994-1998 yılları arasında ise ihracat gelirleri önemli bir artış göstermiştir. 1998 yılının daraltıcı maliye politikalarının etkisiyle 1998 yılının ikinci yarısından itibaren özel tüketim harcamaları önemli ve yatırımlar önemli ölçüde gerilemiş, Rusya krizi ile bavul ticaretinin azalmasının yanında Ağustos ve Kasım depremleri de ihracat gelirlerinin azalmasına neden olmuştur (Uludağ ve Arıcan, 2003: 268). 1990 yılında 12,9 milyar dolar olan ihracat hacmi, 1998 yılında 26,9 milyar dolara yükselmiş, 1999 yılında krizin etkisiyle 26,5 milyar dolara gerileyen ihracat hacmi, 2000 yılında ise 27,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Ancak bu dönemde ithalatın artış oranının ihracata göre daha yüksek bir hıza sahip olması, başka bir deyişle ihracattan çok ithalatın yapılması, dış ticaret açığının büyümesine neden olmuştur (TÜİK, 2020). 1990-2000 döneminde gerçekleşen ihracatın sektörel dağılımına bakıldığında, sanayi sektörünün payının %91,9'a ulaştığı, tarım sektörünün payının %6'ya ve madencilik sektörünün payının ise %1,4 oranına gerilediği görülmektedir. Sanayi sektörünün ihracattaki payı devamlı artarken, tarım sektörünün payı ise devamlı olarak azalmıştır (Özdemir vd., 2016: 166).

2000 ve sonrası dönem ise Türkiye'nin ihracatında yüksek atılımların gerçekleştiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim 2000 yılında 27,7 milyar dolar olarak gerçekleşen ihracat, 2019 yılı itibarıyla 180,4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2000-2019 dönemi ihracat rakamlarına bakıldığında, 2000-2009 yılları arasında 2001 krizine rağmen ihracatın devamlı arttığı, 2009 yılında ise 2008 küresel krizi sebebiyle ufak bir azalmanın yaşandığı, 2010-2014 döneminde ise devamlı bir artış trendine girdiği ve 2015-2019 döneminde ise dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Küresel krizin yaşandığı 2008 yılında, Türkiye'de ihracat bir önceki yıla göre 24,8 milyar dolar artarak 132 milyar dolara yükselmiştir. 2009 yılında ise 2008 krizinin etkisiyle 102,1 milyar dolara gerileyen ihracat hacmi, 2010 yılında toparlanarak 113,8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2020).

Gelişmekte olan ülkeleri derinden sarsan ve Türkiye ekonomisini de etkisi altına alan 2008 global krizi finansal kaynaklı olmasına rağmen diğer sektörleri de etkilemiştir. 2001 krizi deneyimini yaşamış olan Türkiye'nin edindiği tecrübelerle özellikle vergi indirim ve muafiyetlerini kapsayan politikalar sayesinde 2008 krizi atlatılmıştır. (Göçer, 2012: 20). 2010 yılındaki itibarıyla ekonomideki iyimser havayla birlikte ilerleyen yıllarda da ihracat performansında iyileşmeler görülmüştür (Köksal, 2016: 45). 2011-2012 döneminde ihracat hacmindeki artış devam etmiş, 2013 ve 2015-2016 dönemlerindeki gerilemelere karşın günümüze kadar ihracat hacmindeki artış trendi devam etmiştir (TÜİK, 2020).

2000-2019 dönemi incelendiğinde Türkiye'nin ihracatında en büyük paya sanayi sektörünün sahip olduğu, sanayi sektörü içinde de en yoğun ihracatın ise otomotiv sektörüne yapıldığı görülmektedir. Ancak otomotiv sektörünün sermaye-yoğun bir sektör olması ve sektörde kullanılan sermaye malı ve ara mallarının ithalat ile karşılanması, ithalat artışında önemli bir rol oynamaktadır. Bu kapsamda Türkiye'nin ihracat performansında ithalatın payının önemli bir rolünün olduğu ifade edilebilir (Gerni vd., 2008: 17).

Sonu  olarak özetle, 1923-1933 dönemini kapsayan ilk 10 yılda ihracatın dalgalı bir eğilim gösterdiği, 1930 yılına kadar dış ticaret açığı verilirken 1930-1937 ve 1939-1946 dönemlerinde dış ticaret fazlası verildiği ve Türkiye'nin 1929 Büyük Buhranı ve İkinci Dünya Savaşı süreçlerini kendi lehine çevirdiği görülmektedir. 1923-1950 dönemi genel olarak ihracatta artışların yaşandığı ve ihracat performansının i ve dış koşullar dikkate alındığında oldukça yüksek seviyede gerçekleştiği görülmektedir. Bu dönemde ihracat ürünlerinin büyük oranda tarımsal ürünlerden oluştuğu, madencilik ve sanayi ürünlerinin ihracattaki paylarının ise oldukça düşük kaldığı görülmektedir. Ekonomide liberalleşmenin somut olarak gerçekleşmeye başladığı 1950 yılı sonrası dönemde, ihracatın artış göstermesine rağmen, ihracata paralel bir şekilde ithalatın da arttığı ve Türkiye'nin dış ticaret açığında artışların gerçekleştiği görülmektedir. 1950-1960 döneminde tarım ürünlerinin ihracattaki ağırlığı büyük oranda devam ederken, özellikle Kore Savaşı sonrası dış talebin azalmasına bağlı olarak tarım sektörünün ihracattaki payının azalmaya başladığı ve sanayi sektörünün ihracattaki payının bu dönemde az da olsa artış gösterdiği görülmektedir. 1970 yılında ihracatı artırmaya yönelik bazı uygulamalar başlatılsa da, ilerleyen dönemde yaşanan petrol krizi Türkiye'de de etkisini hissettirmiş, her ne kadar ihracat oranında artış görülse de ithalat hacmi ihracat hacmini geride bırakmıştır. 1980 yılına kadar ihracat oranlarındaki genel eğilim artış yönlü olmakla birlikte, ithalatın da artış göstermesi, dış ticaret açığının da artmasına neden olmuştur. 1980-2000 dönemi genel olarak değerlendirildiğinde, ihracat oranlarında artış trendin devam ettiği, dnemsal olarak ihracat oranlarında düşüşler gerçekleşse de sonuç olarak ihracatın, 2000 yılında 27,7 milyar dolarla Cumhuriyet tarihinin en yüksek oranına ulaştığı görülmektedir. Tüm bu gelişmelere rağmen ihracatın ithalatı karşılama oranı genel olarak ortalama seviyelerde gerçekleşmiş ve bu durum dış ticaret açığının büyümesine neden olmuştur. Dış ticaret hacmindeki büyümenin temelinde ithalata bağlı gelişim gösteren ticaret hacminin varlığı dikkati çekmektedir. Bu dönem ihracat verilerinde dikkat çeken bir diğer nokta ise, ihracattaki sektörel değerilişimde radikal bir dönüşümün gerçekleşmiş olmasıdır. 1980'lere kadar tarım ihracatta önemli bir pay sahipken, her geçen yıl tarımın ihracattaki payı azalma göstermiş ve sanayinin payı %91'lere kadar yükselmiştir. 2000 ve sonrası ise Türkiye'nin ihracatında büyük atılımların gerçekleştiği bir dönem niteliğindedir. Genel olarak değerlendirildiğinde 2000-2019 döneminde ihracat oranlarında büyük yükselişlerin gerçekleştiği, her ne kadar 2009, 2013, 2015 ve 2016 yıllarında kısmi düşüşler yaşansa da ihracat performansının olumlu yönde seyrettiği görülmektedir. Ancak, istikrarlı bir şekilde artan ihracat performansına karşın, ithalatın da ihracata paralel olarak artış göstermesi sebebiyle dış ticaret açığında istenen seviyelere ulaşılamamıştır.

Sektörel bazda otomotiv sektörünün bu dönemde ihracattaki payının yüksek olması ve otomotiv sektöründe üretimin ithalat aracılığıyla karşılanması sebebiyle Türkiye'nin ihracat performansında ithalatın önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.

4. LİTERATÜR TARAMASI

Türkiye’de ihracat ile büyüme ilişkisi üzerine çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu alandaki literatür çalışmaları aşağıda yer almaktadır. (bkz. Ek Tablo 1.)

Önceki bölümlerde tartışılan teorik argümanlara paralel olarak ihracat çeşitliğinin iktisadi büyüme üzerindeki potansiyel etkilerinin ampirik düzeyde tespitine yönelik olarak özellikle 2000’li yıllardan sonra birçok çalışma ortaya çıkmıştır (Al-Marhubi, 2000; Lederman ve Maloney, 2003; Imbs ve Wacziarg, 2003; Herzer ve Nowak-Lehmann, 2006, Agosin, 2007; Hesse, 2008; Arip vd. 2010; Cadot vd. 2011; Misztal, 2011; Ferreira ve Harrison, 2012; Aditya ve Acharyya, 2013; Haddad vd. 2013; Hamed vd. 2014; Hodey vd. 2015; Gözgör ve Can, 2016; Siddiqui, 2018; Benli, 2020). Literatürdeki bu son dönem yoğun çalışmalara rağmen ihracat çeşitliliği ve büyüme arasındaki ilişkiyi Türkiye özelinde inceleyen çalışmalar oldukça sınırlı sayıdadır (Değer, 2010; Acaravcı ve Kargı, 2015; Çeviker ve Taş, 2011; Akar ve Ay, 2018). İhracat çeşitliliğinin iktisadi büyüme üzerindeki etkilerini inceleyen bazı ampirik çalışmalara ilişkin bilgiler Tablo 4.1.’de özetlenmiştir.

Ampirik yazının öncü çalışmalarından birisi olan Al-Marhubi (2000), 1961-1988 dönemini kapsayan 91 ülkeye ait kesitsel verileri kullanarak ihracat çeşitliliğinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemektedir. Sıradan En küçük Kareler (Ordinary Least Squares – OLS) yöntemiyle elde edilen bulgular, ihracat çeşitliliğinin ekonomik büyümeyi artırıcı etkisini ortaya koymakta ve bu sonuç farklı büyüme denklemleri ve ihracat çeşitliliğinin farklı ölçümleriyle yapılan analizler arasında tutarlılık göstermektedir.

Lederman ve Maloney (2003), 65 ülke örneğinde 1980-1999 dönemi için dış ticaret yapısı ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Sistem Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (Generalized Method of Moments-GMM) dinamik panel tahmin sonuçları özellikle doğal kaynak bolluğu ve ihracat yoğunluğunun iktisadi büyümenin önemli belirleyicileri olduğunu ortaya koymaktadır. Spesifik olarak doğal kaynak bolluğunun iktisadi büyümeyi hızlandırdığı ihracat yoğunluğunun ise büyüme üzerinde negatif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Herzer and Nowak-Lehmann (2006), yaparak (üreterek) öğrenme (learning-by-doing) ve ihracat yaparak öğrenme (learning by exporting) sonucu ortaya çıkan dışsallıklar yoluyla ortaya çıkan ihracat çeşitliliğine dayalı iktisadi büyüme hipotezini Şili için 1962-2001 dönemini kapsayan verileri kullanarak test etmektedir.

Johansen eşbütünleşme testi, çok değişkenli hata düzeltme modeli (multivariate error-correction model - ECM) ve dinamik OLS (DOLS) olmak üzere üç farklı eşbütünleşme metodundan elde edilen bulgular, ihracat çeşitliliğinin iktisadi büyüme için önemli bir rolü olduğunu ortaya koymaktadır.

Ferreira and Harrison (2012), Herzer ve Nowak-Lehmann (2006)'ya ait modeli Kosta Rika ekonomisine uyarlamıştır. ARDL ve DOLS modellerinden elde edilen ampirik bulgulara göre ihracat çeşitliliği ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmemiştir.

Agosin (2007), 8 Doğu Asya ve 17 Latin Amerika ülkesinde ihracat çeşitliliği ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi, Sıradan OLS ve Enstrümental (Araç) Değişkenler (Instrumental Variables – IV) tahmin yöntemlerini kullanılarak 1980-2003 dönemi için incelemiştir. Çalışmada IV tekniğinin kullanılmasındaki amaç büyüme oranı, ihracat çeşitliliği ve yatırım oranının içsel değişkenler olması sebebiyle ortaya çıkabilecek muhtemel eşzamanlılık yanlılığını (simultaneity bias) düzeltmektir. Elde edilen ampirik sonuçlar, ihracat çeşitliliğinin yüksek büyüme oranlarıyla ilişkili olduğunu göstermektedir. Çalışmaya göre çeşitlendirilmiş ihracat sepetinin üretim hacmini artırmasını sağlayan “portfolyo etkisi” ve “dinamik etki” olmak üzere iki kanal mevcuttur. Portfolyo etkisi ihracat çeşitliliğinin ihracat kazançlarında daha düşük dalgalanmalara neden olarak üretimdeki dalgalanmaları azaltması dolayısıyla ortaya çıkmaktadır. Dinamik etki ise göreceli üstünlükleri çeşitlendirmeye yönelik başarılı girişimler, öğrenme ve bilgi dışsallıkları yoluyla ortaya çıkan verimlilik kazançlarıyla ilgilidir.

Hesse (2008), Doğu Avrupa ve petrol ihraç eden ülkelerin dahil edilmediği 99 ülkeye ilişkin 1961-2000 dönemi için ihracat çeşitliliği ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Sistem GMM ile yapılan analizlerden elde edilen bulgular, ihracat çeşitliliğinin kişi başına düşen geliri artırdığını göstermektedir. Çalışma ayrıca ihracat çeşitliliğinin bu etkisinin potansiyel olarak lineer olmadığını ve ihracat çeşitlendirmesinden gelişmekte olan ülkelerin fayda sağladığını, en gelişmiş ekonomiler için ise ihracatta uzmanlaşmanın iktisadi büyümeyi tetiklediğini ortaya koymaktadır.

Arip vd. (2010), ihracat çeşitliliği ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1980-2007 dönemi için Malezya özelinde incelemektedir. Vektör Hata Düzeltme Modeli (Vector Error-Correction Model – VECM) analiz sonuçları ihracat çeşitliliğinin incelenen dönemde Malezya'nın iktisadi büyümesinde önemli bir rolü olduğunu gösterirken Granger nedensellik

testi sonuçlarına göre ise ihracat çeşitliliğinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik mevcuttur.

Miszta (2011), ihracat çeşitliliği ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Avrupa Birliği (AB) özelinde 1995-2009 dönemi için incelemektedir. Vektör Otoregresyon (Vector Autoregression- VAR) modeli ve varyans ayrıştırması (variance decomposition) sonuçları ihracat çeşitliliği derecesinin kişi başına gelirin en önemli belirleyicilerinden birisi olduğunu ve kişi başına gelirdeki değişkenliğin ortalama %30'unun ihracat yoğunluğu tarafından açıklandığını göstermektedir. Çalışmada ayrıca ihracat yoğunluk derecesi ile kişi başına gelir arasında lineer olmayan bir ilişkinin (W şeklinde) varlığı tespit edilmiştir. Başka bir deyişle, ihracat çeşitliliği nispeten düşük kişi başına gelire sahip olan ülkelerde artarken, ihracat yoğunluğu nispeten yüksek kişi başına gelire sahip olan ülkelerde artmaktadır.

Aditya ve Acharyya (2013), 1965-2005 dönemi için 65 ülke örneğinde GMM dinamik panel tahmincisini kullanarak hem ihracat çeşitliliğinin hem de ihracat kompozisyonunun iktisadi büyümenin önemli belirleyicileri olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışma ayrıca, belirli bir ihracat çeşitliliği düzeyinden sonra ihracatta uzmanlaşmanın daha yüksek büyüme oranlarını beraberinde getirdiğini, eşik değerin altında ise ihracat çeşitlendirmesinin iktisadi büyümeyi tetiklediğini göstermektedir.

Hodey vd. (2015), 42 Sahra Altı Afrika ülkesinde 1995-2010 dönemini kapsayan verileri kullanarak ihracat çeşitliliği ve iktisadi büyüme arasındaki dinamik ilişkiyi test etmiştir. İhracat çeşitliliğinin hesaplanması yönelik olarak geliştirilen üç farklı temsili ölçüm değişkeninin kullanıldığı ve sistem genelleştirilmiş momentler metodu GMM ile yapılan analizler, ihracat çeşitliliğinin ekonomik büyüme üzerindeki pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkisini ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, ihracat çeşitliliğinin farklı ölçümlerinin kullanıldığı modeller arasında tutarlılık göstermektedir. İhracat çeşitliliği ve iktisadi büyüme arasındaki lineer olmayan ilişkiye dair ise herhangi bir ampirik kanıt elde edilememiştir.

Gözgör ve Can (2016) ihracat çeşitliliğinin gelir seviyelerine göre sınıflandırılmış 156 ülkede kişi başına gelir üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Bu amaçla çalışmada Theil indeksi, yaygın ve yoğun marjlar olmak üzere ihracat çeşitliliğinin ölçümüne yönelik geliştirilmiş üç temsili değişken kullanılmıştır. Sistem GMM dinamik panel tahminlerine göre ihracat çeşitliliği düşük, orta-düşük ve yüksek-orta gelirli ülkelerde kişi başına gelirleri pozitif olarak etkilerken Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation for Economic Co-operation

and Development – OECD) üyesi olan ve olmayan yüksek gelirli ülkelerde ise kişi başına gelirlerin düşmesine neden olmaktadır. Çalışmaya göre tespit edilen bu etkiler temel olarak yoğun marjdan kaynaklı olarak ortaya çıkmaktadır.

Altınır vd. (2018), 10 yükselen piyasa ekonomisinde 1968-2014 dönemi için ihracat çeşitlendirmesi ve iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelemektedir. Konyá (2006) panel bootstrap nedensellik testi sonuçları Türkiye, Arjantin, Kolombiya, Hindistan ve Malezya için nedenselliğin ihracat çeşitliliğinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü olduğunu, Endonezya’da ise ekonomik büyümeden ihracat çeşitliliğine doğru tek yönlü bir nedenselliğin varlığını göstermektedir. Örneklem içerisinde yer alan diğer ülkelerde ise ihracat çeşitliliği ve ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir.

Değer (2010) Türkiye’de ihracatta ürün çeşitliliği ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi 1980-2006 dönemi için incelemiştir. Regresyon analizi ve Johansen eşbütünleşme testi sonuçları ihracat çeşitliliğinin iktisadi büyümeyi kısa dönemde etkilemediğini, uzun dönemde ise bahsi geçen değişkenlerin birlikte hareket ettiğini göstermektedir. Granger nedensellik testi sonuçları ise çeşitlilik ve yoğunlaşma indekslerinden GSYİH’ye doğru tek yönlü nedenselliklerin varlığını, GSYİH’den ise ihraç edilen mal sayısına doğru tek yönlü bir nedenselliği işaret etmektedir.

Çeviker ve Taş (2011), Granger nedensellik testini kullanarak Türkiye’de ihracat çeşitliliği, ihracat hacmi ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerini 1962-2008 dönemi için araştırmıştır. Elde edilen ampirik bulgular, ekonomik büyümeden ihracata ve ihracattan ihracat çeşitliliğine doğru tek yönlü nedenselliklerin varlığını ortaya koymaktadır.

Acaravcı ve Kargı (2015), Türkiye özelinde 1995-2012 döneminde kişi başına reel GSYİH, kişi başına sabit sermaye yatırımları, ticari dışa açıklık ve ihracat çeşitliliği arasındaki dinamik ilişkileri araştırmaktadır. Sınır testi ARDL sonuçlarına göre bahsi geçen değişkenler arasında eşbütünleşmenin olmadığı, Granger nedensellik testi sonuçlarına göre ise ihracat çeşitliliğinden ticari dışa açıklığa doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğu ancak diğer değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisinin mevcut olmadığı tespit edilmiştir.

Akar ve Ay (2018), Türkiye’de, 1998-2014 dönemi için GSYİH, ihracat, ihracat çeşitliliği arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiyi Engle-Granger eşbütünleşme testini kullanarak, bahsi geçen değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini Granger nedensellik testi yardımıyla incelemektedir. Elde edilen ampirik bulgular, ihracat çeşitlendirmesinin iktisadi büyümeyi pozitif olarak etkilediğini ortaya koymakla birlikte ihracat çeşitliliğinden

büyümeye doğru tek yönlü bir nedenselliğin, ihracat çeşitliliği ve ihracat hacmi arasında ise iki yönlü bir nedenselliğin varlığını işaret etmektedir.

Manga (2019), 1995-2017 dönemi için orta gelir tuzağında yer alan ülkeler (Türkiye, Meksika, Brezilya ve Malezya) ile orta gelir tuzağından kaçabilen ülkelerde (Portekiz, Yunanistan, Güney Kore ve Singapur) ihracat çeşitliliğinin bahsi geçen ülkelerin iktisadi büyüme performansları üzerindeki etkisini Panel ARDL metodolojisini kullanarak incelemektedir. Havuzlanmış Ortalama Grup (Pooled Mean Group) tahmin metodu sonuçları orta gelir tuzağında yer alan ülkelerde ihracatta ürün çeşitliliğinin iktisadi büyümeyi hızlandırdığını, orta gelir tuzağından kaçan ülkelerde ise ihracatta uzmanlaşmanın ekonomik büyümeyi tetiklediğini göstermektedir.

Özetle ampirik yazında, ülke veya ülke grubu bazında ihracat çeşitliliği ve ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki olmadığını ya da ihracat çeşitliliğinin iktisadi büyüme hızını yavaşlattığını ortaya koyan çalışmalar olmakla birlikte (bkz. Ferreira ve Harrison, 2012; Acaravcı ve Kargı, 2015; Duru ve Ehidihamen, 2018; Nwosa vd., 2019; Benli, 2020), genel olarak ihracat çeşitliliğine dayalı büyüme hipotezini destekleyen ya da ihracat çeşitliliği ile ekonomik büyüme arasında lineer olmayan bir ilişkinin varlığını teyit eden çalışmaların ağırlıkta olduğu ifade edilebilir.

Tablo 4.1. İhracat Çeşitliliği-Ekonomik Büyüme Literatür Özeti

Çalışma (Yıl)	Ülke/Ülke Grubu	Dönem	Metodoloji	İktisadi Büyüme Üzerindeki Etki
Al-Marhubi (2000)	91 ülke	1961-1988	OLS	+
Lederman and Maloney (2003)	65 Ülke	1980-1999	Sistem-GMM	+
Herzer and Nowak-Lehmann (2006)	Şili	1962-2001	Johansen Trace Test/ECM/DOLS	+
Agosin (2007)	8 Doğu Asya ve 17 Latin Amerika Ülkesi	1980-2003	OLS/IV	+
Hesse (2008)	99 Ülke	1961-2000	Sistem-GMM	+ (potansiyel olarak ters U şeklinde)
Naud é ve Rossouw (2008)	Güney Afrika	1962-2000	CGE Modeli	+
Ferreira ve Harrison (2009)	Kosta Rika	1965-2006	ARDL/DOLS	Eşbütünleşme yok
Arip vd. (2010)	Malezya	1980-2007	VECM	+
Değer (2010)	Türkiye	1980-2006	OLS/Johansen Eşbütünleşme Testi	İstatistiksel olarak anlamsız (Kısa dönem) Eşbütünleşme var
Misztal (2011)	AB Ülkeleri	1995-2009	VAR	+
Forgha vd. (2014)	Kamerun	1980-2012	VAR	+
Mudenda vd. (2014)	Güney Afrika	1980-2010	VECM	+
Seetanah vd. (2014)	Mauritius	1980-2010	VAR	+
Acaravcı ve Kargı (2015)	Türkiye	1995-2012	ARDL	Eşbütünleşme yok
Hodey vd. (2015)	42 Sahra Altı Afrika Ülkesi	1995-2010	Sistem-GMM	+
Javed ve Munir (2016)	4 Güney Asya Ülkesi	1990-2013	Sabit Etki Modeli	+ (U-şeklinde ilişki)

Tablo 4.1. İhracat Çeşitliliği-Ekonomik Büyüme Literatür Özeti*devamı

Çalışma (Yıl)	Ülke/Ülke Grubu	Dönem	Metodoloji	İktisadi Büyüme Üzerindeki Etki
Lotfi ve Karim (2017)	Fas	1980-2015	VAR/VECM	+
Akar ve Ay (2018)	Türkiye	1998-2014	Engle-Granger Eşbütünlük Testi	+
Duru ve Ehidihamhen (2018)	Nijerya	1980-2016	ARDL	+ (istatistiksel olarak anlamsız)
McIntyre vd. (2018)	34 Küçük Devlet	1990-2015	Sabit Etki Modeli	+
Siddiqui (2018)	Pakistan	1972-2015	ARDL/DOLS	İstatistiksel olarak anlamsız (piyasa çeşitlendirmesi) + (ürün çeşitlendirmesi)
Manga (2019)	8 ülke	1995-2017	Panel ARDL	+ (orta gelir tuzağında olan ülkeler için) - (orta gelir tuzağından kaçınan ülkeler için)
Nwosa vd. (2019)	Nijerya	1962-2016	ARDL	+ (istatistiksel olarak anlamsız)
Benli (2020)	19 Yükselen Piyasa Ekonomisi	1995-2017	Panel ARDL	Eşbütünlük yok
ClaverKouakou ve N'Zué (2020)	Fildişi Sahili	1995-2018	ARDL	+ (kısa dönem) - (uzun dönem)

5. AMPİRİK ANALİZ

5.1. Veriler

Bu çalışmada, Türkiye örneğinde, ihracat çeşitliliğinin iktisadi büyüme üzerindeki ekonometrik etkisi, ihracatta ürün çeşitliliğinin ölçümü amacıyla geliştiren farklı indeks türlerinin yer aldığı çeşitli modeller aracılığıyla tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla 2002 – 2019 dönemini kapsayan ve mevsimsel etkilerden arındırılmış reel GSYİH, reel yurt içi yatırımlar, reel mal ve hizmet ihracatı, toplam iş gücü ve ihracatta ürün çeşitliliğini ölçmek amacıyla kullanılan Herfindahl-Hirschman (HHI), Gini-Hirschman (GINI) ve Theil Entropy indekslerine ait üç aylık veriler (2002q1-2019q4) kullanılmıştır. Tahmin edilen katsayıları esneklik formunda yorumlayabilmek adına bütün seriler logaritmik formda modele dahil edilmiştir. Analizde kullanılan verilere ilişkin özet bilgiler Tablo 5.1.'de, serilere ait tanımlayıcı istatistikler ise Tablo 5.2.'de sunulmuştur.

Tablo 5.1. Serilere İlişkin Açıklamalar

Hedef Değişken	Temsili Değişken	Şekil	Açıklama	Kaynak
İktisadi Büyüme	Reel Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	<i>Y</i>	Sabit fiyatlarla GSYİH İndeksi (Harcama Yöntemiyle) (Mevsimsel Etkiden Arındırılmış)	OECD veri tabanı
Yurt içi Yatırımlar	Reel Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu	<i>K</i>	Sabit fiyatlarla Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu İndeksi (Harcama Yöntemiyle) (Mevsimsel Etkiden Arındırılmış)	OECD veri tabanı
Toplam İş gücü	İş gücü	<i>L</i>	Toplam İş gücü (milyon) (Census X-12 Yöntemiyle Mevsimsel Etkiden Arındırılmış)	TÜİK veri tabanı bazlı yazar hesaplamaları
İhracat Hacmi	Reel Mal ve Hizmet İhracatı	<i>X</i>	Sabit fiyatlarla Mal ve Hizmet İhracatı İndeksi (Harcama Yöntemiyle) (Mevsimsel Etkiden Arındırılmış)	OECD veri tabanı
İhracat Ürün Çeşitliliği (<i>DIV</i>)	Herfindahl-Hirschman	<i>HHI</i>	Herfindahl-Hirschman Ürün Yoğunluğu İndeksi	TÜİK veri tabanı bazlı yazar hesaplamaları
	Gini-Hirschman	<i>GINI</i>	Gini-Hirschman Ürün Yoğunluğu İndeksi	
	Theil Entropy	<i>THEIL</i>	Theil Entropy Ürün Yoğunluğu İndeksi	

Tablo 5.2. Tanımlayıcı İstatistikler

İstatistik	<i>Y</i>	<i>K</i>	<i>L</i>	<i>X</i>	<i>HHI</i>	<i>GINI</i>	<i>THEIL</i>
Ortalama	80.092	72.214	26.8 m	79.776	0.085	0.143	1.084
Medyan	75.338	68.674	26 m	71.404	0.083	0.140	1.054
Maksimum	117.454	116.337	32.7 m	129.251	0.133	0.188	1.295
Minimum	46.166	25.182	21.6 m	43.061	0.085	0.126	0.948
Standart sapma	21.623	25.666	3.45 m	24.002	0.013	0.013	0.099
Çarpıklık (Skewness)	0.250	-0.038	0.291	0.369	1.078	1.062	0.312
Basıklık (Kurtosis)	1.784	1.883	1.746	2.055	4.426	4.336	1.633

Not: Yazar hesaplamaları

İhracat çeşitliliği, ihracat ürün sepetinin genişletilmesi ve ihracat pazarlarının çeşitlendirilmesi olmak üzere iki şekilde ortaya çıkabilir. Pazar çeşitlendirmesi, mevcut ihracat ürünlerinin yeni pazarlara ihraç edilmesini amaçlarken ürün çeşitliliği ise mevcut piyasalara yönlendirilen mal ve hizmetler sepetinin genişletilmesini ifade etmektedir. Bu çeşitlendirme stratejileri tekil stratejiler olarak ortaya çıkabileceği gibi birlikte de uygulanabilir.

Teorik literatürde çokça kullanılan ve ihraç edilen malların (hizmetler dahil edilmemiştir) yoğunluk derecesini ölçen indekslerden birisi Herfindahl-Hirschman indeksi (product-ürün HHI) olarak da bilinen yoğunluk indeksidir (concentration index). Bir ülkedeki ihracat çeşitliliğinin ve üretim yapısının bir göstergesi olarak kabul edilen HHI, ülke ihracatının az veya çok sayıda ürüne dayalı olup olmadığının bir göstergesidir. 0 ile 1 arasında değerler elde edebilmek adına normalize edilmiş indeks aşağıda verilmiştir. İndeksin 0'a yakın bir değer alması, bir ülkenin ihracatının ürün grupları arasında daha homojen bir şekilde dağıldığını gösterirken, 1'e yakın bir değer alması, ülke ihracatının az sayıda üründe yoğunlaşmış olduğunu ifade etmektedir (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı-UNCTADstat, 2020; Altun ve Benli, 2019: 220).

$$H_j = \frac{\sqrt{\sum_{i=1}^n \left(\frac{x_{ij}}{X_j}\right)^2} - \sqrt{\frac{1}{n}}}{1 - \sqrt{\frac{1}{n}}} \quad (1)$$

Eşitlikte, n ürün sayısını (çalışmada, 3 haneli Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması - SITC Revize 3 mal grubu bazında temin edilmiştir); x_{ij} , j ülkesinin veya ülke grubunun toplam i ürünü ihracat değerini; $X_j (= \sum_{i=1}^n x_{ij})$ ise j ülkesinin toplam ihracatını göstermektedir (UNCTADstat, 2020).

Bir ülke ihracatının yoğunluk derecesinin ölçümünde kullanılan bir diğer araç ise Gini-Hirschman katsayısıdır (Tegene, 1990).

$$G = \sqrt{\sum_{i=1}^n \frac{x_{ij}}{X_j}} \quad (2)$$

Burada n , x_{ij} ve X_j Eşitlik 1’de tanımlandığı gibidir. HHI’ya benzer şekilde 0-1 aralığında değerler alabilen katsayının büyük değerler alması ülke ihracatının az sayıda üründe yoğunlaşmış olduğunu gösterirken, küçük değerler ürün yoğunluğunun az olduğunu işaret etmektedir.

Theil Entropy indeksi (Theil, 1972) ise 0 ile $\ln(n)$ arasında değerler alabilmektedir. Dikkat edilirse, Eşitlik 3’de görüldüğü gibi, diğer her şey sabitken ülkenin ihracat havuzuna yeni bir ihracat kategorisinin eklenmesi (başka bir ifadeyle n sayısının büyümesi) indeks değerinin küçülmesine (çeşitliliğin artması) neden olmaktadır (Balavac, 2012).

$$T = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{x_{ij}}{\mu} \ln\left(\frac{x_{ij}}{\mu}\right) \text{ ve } \mu = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_{ij} \quad (3)$$

Eşitlikte n ve x_{ij} daha önce tanımlandığı gibidir.

5.2. Ampirik Metodoloji

Çalışmanın özelinde analize konu olan değişkenler arasındaki fonksiyonel ilişkiler, 4 nolu denklemde gösterildiği şekilde formülize edilmiştir:

$$\ln Y_t = a + a_1 \ln K_t + a_2 \ln L_t + a_3 \ln X_t + a_4 \ln DIV + \varepsilon_t \quad (4)$$

Modelde yer alan değişkenler arasındaki uzun dönem (eşbütünleşme) ilişkisinin tespitine yönelik olarak ise iki aşamadan oluşan ve gecikmesi dağıtılmış otoregresif (ARDL) sınır testi (bounds test) yaklaşımına dayanan eşbütünleşme (cointegration) analizi (Pesaran & Shin, 1998; Pesaran, Shin & Smith, 2001) kullanılmıştır. ARDL yaklaşımının diğer geleneksel eşbütünleşme tekniklerine göre öne çıkan avantajlarını şu şekilde sıralamak mümkündür: i) Sınır testi prosedürü, modelde yer alan değişkenlerin $I(0)$, $I(1)$ veya karşılıklı eşbütünleşik olup olmadığına bakılmaksızın geçerliliğini koruyan değiştirilmiş (modified) F testine (F_{PSS}) dayanmaktadır. ii) Sınır testi küçük ve sonlu örneklem büyüklüklerinde nispeten

daha etkindir. iii) ARDL tekniği aynı zamanda uzun dönem modeline ilişkin tutarlı tahmincilerin elde edilmesine imkan vermektedir (Harris ve Sollis, 2003). Eşitlik 4'te verilen değişkinlere arasındaki fonksiyonel ilişkinin ARDL modeli formu Eşitlik 5'te olduğu şekilde ifade edilebilir:

$$\begin{aligned} \Delta \ln Y_t = & b_0 + b_1 \ln Y_{t-1} + b_2 \ln K_{t-1} + b_3 \ln L_{t-1} + b_4 \ln X_{t-1} + b_5 \ln DIV_{t-1} \\ & + \sum_{i=1}^p b_{6i} \Delta \ln Y_{t-i} + \sum_{i=0}^p b_{7i} \Delta \ln K_{t-i} + \sum_{i=0}^p b_{8i} \Delta \ln L_{t-i} + \sum_{i=0}^p b_{9i} \Delta \ln X_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^p b_{10i} \Delta \ln DIV_{t-i} + u_t \end{aligned} \quad (5)$$

Eşitlikte b_0 sabit terimi, u_t ise hata terimini ifade etmektedir. $b_1 - b_5$ uzun dönem parametreleri, $b_6 - b_{10}$ ise kısa dönem parametreleridir. İlk aşamada, F veya Wald istatistikleri hesaplanarak 5 nolu denklemdeki gecikmeli düzey ilişkilerinin anlamlılığı belirlenmektedir. Testlerin hipotezleri sırasıyla, $H_0: \alpha_1 = \alpha_2 = \alpha_3 = \alpha_4 = 0$ - $H_1: \alpha_1 = \alpha_2 = \alpha_3 = \alpha_4 \neq 0$ şeklindedir.

Sınır testinin kritik değerlerinin F istatistiğinin standart asimptotik dağılımına uymamaları nedeniyle, Pesaran vd. (2001) bütün değişkenlerin düzeyde durağan [I(0)] ve birinci dereceden entegre [I(1)] olmaları aşırı durumlarına göre kritik sınır değerlerini belirleyen iki asimptotik kritik değer tablosu oluşturmuştur. F istatistiğinin alt sınır kritik değerinin altında olması durumunda eşbütünleşme olmadığı sonucu elde edilirken istatistiğin üst sınır kritik değerinin üzerinde olması, değişkenler arasında eşbütünleşme olduğunu işaret etmektedir. F istatistiğinin kritik değerler arasında bir değer alması durumunda ise test sonuçsuz kalmaktadır. Ancak, Narayan (2005)'e göre, Pesaran vd. (2001) tarafından hesaplanan kritik değerler gözlem sayısının az olduğu durumlarda yanıltıcı olabilmektedir. Çalışmamızda, örneklem büyüklüğü (72 gözlem) göz önünde bulundurularak Narayan (2005) tarafından elde edilen kritik değerler kullanılmıştır.

İkinci aşamada ise Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) veya Akaike Bilgi Kriteri (AIC) kullanılarak 5 nolu denklem tahmin edilir. Kısa dönem katsayıları ve hata düzeltme terimi (error correction term - ECT) ise 6 nolu denklemdeki hata düzeltme modeli (ECM) kullanılarak tahmin edilebilir.

$$\begin{aligned} \Delta \ln Y_t = & c_0 + \sum_{i=1}^p c_{1i} \Delta \ln Y_{t-i} + \sum_{i=0}^p c_{2i} \Delta \ln K_{t-i} + \sum_{i=0}^p c_{3i} \Delta \ln L_{t-i} + \sum_{i=0}^p c_{4i} \Delta \ln X_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^p c_{5i} \Delta \ln DIV_{t-i} + \lambda_1 ECT_{t-1} + \mu_t \end{aligned} \quad (6)$$

Eşitlikte λ düzeltme hızı parametresi olmakla birlikte kısa dönemde ortaya çıkan bir şokun etkisinin ne kadarının uzun dönemde ortadan kalkacağını göstermektedir. ECT_{t-1} terimi ise eşbütünleşme modelinin kalıntılarının bir gecikmeli değeridir.

5.3. Ampirik Sonuçlar

Daha önce de bahsedildiği gibi ARDL sınır testi farklı mertebelerden entegre olan değişkenlere uygulanabilmesine rağmen durağan olmayan zaman serilerinin kullanılması sonucu ortaya çıkabilecek sahte regresyon probleminin önüne geçilebilmesi amacıyla, öncelikle modelde yer alan değişkenlerden hiçbirinin I(2) olmadığını teyit edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla bu bölümdeki analiz modellerde kullanılan değişkenlerin zaman serisi özelliklerinin incelenmesiyle başlamaktadır.

Bu amaçla öncelikle değişkenlere Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips Perron (PP) birim kök testleri uygulanmış ve test sonuçları Tablo 5.3.'de özetlenmiştir. Birim kök testlerinden elde edilen bulgular değişkenlerin düzeyde durağan veya birinci dereceden entegre olduklarını doğrulamaktadır.

Tablo 5.3. ADF ve PP Birim Kök Testleri

Değişken	ADF		PP	
	Sabitli	Sabitli/Trendli	Sabitli	Sabitli/Trendli
$\ln Y$	-1.285(0)	-2.184(0)	-1.269(2)	-2.391(3)
$\Delta \ln Y$	-7.651(0)***	-7.638(0)***	-7.639(2)***	-7.624(2)***
$\ln K$	-3.047(4)**	-2.989(2)	-2.689(4)*	-2.148(4)
$\Delta \ln K$	-3.876(3)***	-4.442(3)***	-5.197(4)***	-5.451(4)***
$\ln L$	0.482(0)	-1.742(0)	0.383(2)	-1.772(3)
$\Delta \ln L$	-7.841(0)***	-8.070(0)***	-7.839(1)***	-8.115(4)***
$\ln X$	-0.581(2)	-4.259(0)***	-0.732(29)	-4.188(1)***
$\Delta \ln X$	-8.966(1)***	-8.900(1)***	-16.471(21)***	-16.459(21)***
$\ln HHI$	-2.974(1)**	-6.063(0)***	-4.295(1)***	-6.063(1)***
$\Delta \ln HHI$	-13.158(0)***	-13.062(0)***	-28.477(25)***	-28.616(25)***
$\ln GINI$	-3.003(1)**	-6.212(0)***	-4.565(2)***	-6.173(1)***
$\Delta \ln GINI$	-13.531(0)***	-13.432(0)***	-27.456(20)***	-27.488(20)***
$\ln THEIL$	-1.856(1)	-5.178(0)***	-2.525(5)	-5.074(1)***
$\Delta \ln THEIL$	-13.002(0)***	-12.910(0)***	-22.447(22)***	-22.886(22)***

Not: Parantez içerisindeki değerler, ADF testi için gecikme uzunluklarını PP testi için ise uygun band genişliklerini ifade etmektedir. ADF testi için uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde SIC, PP testinde uygun band genişliğinin belirlenmesinde ise Newey-West Bandwidth kriteri kullanılmıştır. *, ** ve ***, sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık seviyelerini göstermektedir.

Sınır testine ait sonuçlar ise Tablo 5.4.'de verilmiştir. İhracatta ürün çeşitliliğini ölçüm amacıyla kullanılan çeşitli indekslerin yer aldığı farklı modellere ilişkin F testi istatistikleri, tüm modellerde 1% anlamlılık düzeyinde eşbütünlük ilişkisinin varlığını doğrulamaktadır. Modellerde yer alan değişkenler arasında tespit edilen eşbütünlük ilişkisi ayrıca tahmin edilen ilişkilerin sahte (spurious) olmadığını göstermektedir.

Tablo 5.4. Sınır Testi Sonuçları

Model	Optimal Gecikme Uzunluğu	F-istatistiği
MODEL A $F(\ln Y / \ln K, \ln L, \ln X, \ln HHI)$	(6, 4, 1, 1, 0)	8.173***
MODEL B $F(\ln Y / \ln K, \ln L, \ln X, \ln GINI)$	(6, 4, 1, 1, 0)	8.496***
MODEL C $F(\ln Y / \ln K, \ln L, \ln X, \ln THEIL)$	(6, 1, 1, 1, 0)	10.864***

Anlamlılık Düzeyi	Kritik Değerler	
	Alt sınır	Üst Sınır
1%	4.098	5.570
5%	3.022	4.256
10%	2.552	3.648

Not: Gecikme uzunluklarının belirlenmesinde AIC kullanılmıştır. ***, %1 anlamlılık düzeyinde eşbütünlüğün varlığını göstermektedir. Kritik değerler, Narayan (2005)'in "Case III: unrestricted intercept and no trend" tablosundan alınmıştır.

Tablo 5.5.'te ve Tablo 5.6.'da ise eşbütünleşme testinin hata düzeltme modeline ilişkin sonuçlar ve ARDL modelinden elde edilen uzun dönem katsayılarına yer verilmiştir. Tablo 5.5'te kısa dönem analiz sonuçları verilen tüm modellerde hata düzeltme katsayısı yaklaşık-0.40 olarak elde edilmiştir. Buna göre, Reel GSYİH'nin uzun dönem dengesinden sapma göstermesi durumunda, bu sapmanın %40'ı ilk dönem içerisinde ortadan kalkmaktadır. Başka bir ifadeyle, ortaya çıkan bir şokun etkisinin ortadan kalkması yaklaşık 2.5 dönem (7-8 ay) sürmektedir.

Tablo 5.5. Hata Düzeltme Modeli

<i>Bağımlı Değişken: $\Delta \ln Y_t$</i>			
Değişken	Model A	Model B	Model C
<i>Sabit</i>	-1.209*** (0.184)	-0.966*** (0.145)	-0.958*** (0.149)
$\Delta \ln Y_{t-1}$	-0.339*** (0.092)	-0.338*** (0.091)	-0.351*** (0.093)
$\Delta \ln Y_{t-2}$	-0.459*** (0.099)	-0.458*** (0.098)	-0.481*** (0.100)
$\Delta \ln Y_{t-3}$	-0.364*** (0.103)	-0.366*** (0.102)	-0.384*** (0.105)
$\Delta \ln Y_{t-4}$	-0.234** (0.089)	-0.232** (0.088)	-0.252*** (0.091)
$\Delta \ln Y_{t-5}$	-0.202*** (0.075)	-0.200*** (0.074)	-0.217*** (0.076)
$\Delta \ln K_t$	0.327*** (0.037)	0.325*** (0.037)	0.325*** (0.037)
$\Delta \ln K_{t-1}$	0.111** (0.046)	0.110** (0.046)	0.119** (0.046)
$\Delta \ln K_{t-2}$	0.102** (0.047)	0.102** (0.047)	0.114** (0.048)
$\Delta \ln K_{t-3}$	0.088* (0.048)	0.088* (0.047)	0.100** (0.048)
$\Delta \ln L_t$	-0.219** (0.107)	-0.218** (0.106)	-0.252** (0.108)
$\Delta \ln X_t$	0.202*** (0.031)	0.203*** (0.031)	0.201*** (0.031)
ECT_{t-1}	-0.395*** (0.059)	-0.397*** (0.059)	-0.395*** (0.060)

Not: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı, parantez içerisindeki değerler ise ilgili katsayılarla ilişkin standart sapma değerlerini göstermektedir.

Tablo 5.6'da yer alan uzun dönem sonuçları ise ihracatta ürün çeşitliliğinin uzun dönemde Reel GSYİH hacmini artırdığını ortaya koymaktadır. İhracatta ürün yoğunluğunun

hesaplanmasına yönelik geliştirilen indekslerin yer aldıkları modellerde uzun dönem esneklikleri sırasıyla -0.09, -0.16 ve -0.18 olarak tespit edilmiştir. Çalışmada kullanılan indekslerin tanımları itibarıyla, ihracat ürünlerindeki çeşitlilik artışının Türkiye'nin iktisadi büyüme performansını artırdığı ifade edilebilir ve bu bulgu, farklı indekslerin kullanıldığı tüm modellerin ortak bir sonucu olarak (başka bir deyişle güçlü bir sonuç olarak) karşımıza çıkmaktadır. Elde edilen ampirik bulgular ayrıca, beklendiği şekilde, sabit sermaye oluşumu, iş gücü ve ihracat hacminin ülke büyüme performansının pozitif olarak etkilediğini göstermektedir.

Tablo 5.6. Uzun Dönem Analizi

<i>Bağımlı Değişken: $\Delta \ln Y$</i>			
Değişken	Model A	Model B	Model C
<i>lnK</i>	0.374*** (0.050)	0.372*** (0.049)	0.373*** (0.051)
<i>lnL</i>	0.233* (0.127)	0.233* (0.125)	0.210 (0.132)
<i>lnX</i>	0.389*** (0.097)	0.389*** (0.096)	0.385*** (0.098)
<i>lnHHI</i>	-0.086** (0.035)		
<i>lnGINI</i>		-0.157** (0.061)	
<i>lnTHEIL</i>			-0.179** (0.077)

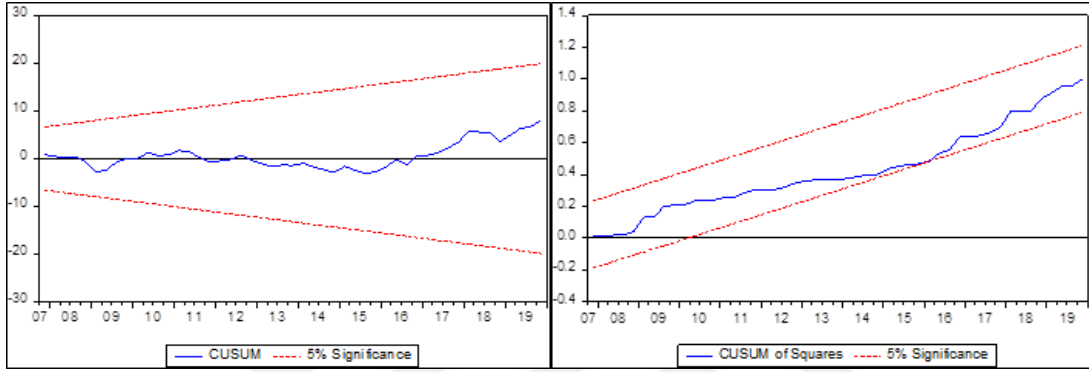
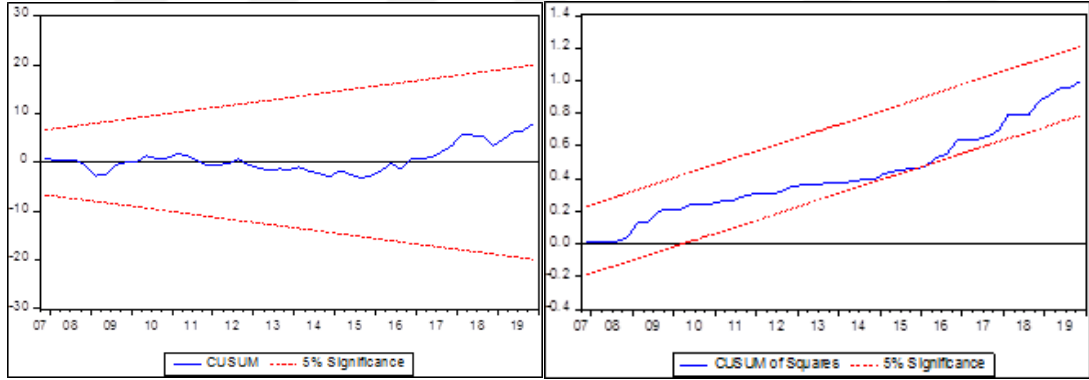
Not: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

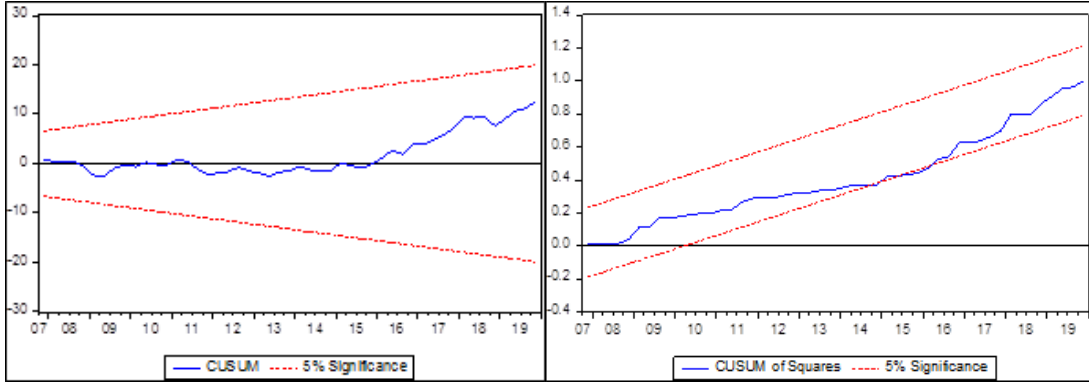
Bu bölümde son olarak ARDL modellerinin uygunluğu ve stabilitesinin araştırılmasına yönelik olarak uygulanan normallik (Jacque-Berra normality test), otokorelasyon (Breusch-Godfrey serial correlation lagrange multiplier test), değişen varyans (Breusch-Pagan-Godfrey heteroscedasticity test) ve stabilite testlerine (CUSUM, CUSUMSQ) ilişkin sonuçlara yer verilmiştir. Tablo 5.7.'de verilen sonuçlar doğrultusunda modellerde, otokorelasyon, değişen varyans veya ihmal edilen değişken sorunlarının olmadığı ve modellerin normal dağılıma sahip oldukları ifade edilebilir. Ayrıca, uzun dönem katsayılarının kararlılığının tespitine yönelik olarak geliştirilen CUSUM ve CUSUMSQ testlerinin sonuçlarına Şekil 5.1., 5.2, 5.3.'de yer verilmiştir. Elde edilen grafikler uzun dönem katsayılarının istikrarlı olduğunu doğrulamaktadır

Tablo 5.7. Tanısal Testler

Tanısal Testler	Model A	Model B	Model C
R^2	0.998	0.999	0.998
Düzeltilmiş R^2	0.998	0.998	0.998
F İstatistiği	1948.046(0.000)	1983.185 (0.000)	1919.773(0.000)
BG Serial Corelation LM Test	0.742 (0.402)	0.697 (0.440)	0.940 (0.265)
BPG Heteroscedasticity Test	1.424 (0.180)	1.355 (0.210)	1.568 (0.132)
JB Normality Test	0.947 (0.623)	1.078 (0.583)	0.829 (0.661)

Not: Test istatistiklerine ilişkin olasılık değerleri parantez içerisinde verilmiştir,

ŞEKİL 5. Testleri CUSUM ve CUSUMSQ**Şekil 5.1.A. Model A****Şekil 5.2.B. Model B**

Şekil 5.3.C. Model C

SONUÇ

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde küresel ekonominin dinamiklerinde köklü değişiklikler gözlemlenmiş ve 1980'lerden sonra global entegrasyon sürecinin hızlanmasıyla birlikte bu dönemden itibaren ülkelerin dış ticaret stratejilerinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Aynı dönemde Türkiye'de de ithal ikameci sanayileşme politikalarının yerini ihracata dayalı dışa açık büyüme stratejileri almıştır. Bu gelişmelere paralel olarak da ampirik literatürde ihracat performansının iktisadi büyüme üzerindeki olası etkilerini araştıran birçok çalışma ortaya çıkmıştır. Genel olarak, Türkiye özelinde gerçekleştirilen ampirik çalışmalar göz önüne alındığında ihracat hacmindeki artışların iktisadi büyüme performansını artıracağı yönünde genel bir kanaatin mevcut olduğu ifade edilebilir. Ancak ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin tam olarak belirlenebilmesi için ihracatçı ülkelerin pazar yapısının yanı sıra bu ülkelerin hangi ürün ve hizmetleri ihraç ettiklerinin de tespitini gerektirmektedir. Nitekim ihracat performansını ve dolayısıyla iktisadi büyümeyi etkileyen önemli faktörlerden birisi de ihracat kompozisyonudur. Dış ticarete uzmanlaşma ve faktör donatılarının önemini öne çıkaran geleneksel dış ticaret teorilerinin aksine son dönem teorik çalışmalar, ihracat çeşitliliğinin sektörel dış şoklara karşı bir sigorta mekanizması oluşturarak ihracat gelirlerindeki dalgalanmaları ve dolayısıyla da makroekonomik istikrarsızlıkları azaltabileceğini öne sürmektedir.

Teorik literatürdeki bu tartışmalar, özellikle 2000'lerden sonra ampirik literatürde de karşılık bulmuş, ihracatta ürün ve piyasa çeşitliliğinin iktisadi büyüme üzerindeki etkilerinin tespitine yönelik birçok çalışma ortaya çıkmıştır. Buna rağmen Türkiye özelinde yapılan çalışmaların oldukça sınırlı sayıda olması dikkat çekicidir. Nitekim özellikle 2000'li yıllarla birlikte normalleşme ve iktisadi kalkınma stratejileri doğrultusunda ihracat hacminin artırılmasına yönelik birçok program uygulanmış ve bu dönem Türkiye'nin ihracatında büyük atılımların gerçekleştiği bir dönem olmuştur. Dolayısıyla Türkiye, ihracat yapısı ve kompozisyonunun ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin araştırılabileceği ideal bir inceleme alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu kapsamda mevcut çalışmada, 2002q1-2019q4 dönemi için GSYİH, yatırım, iş gücü ve ihracat çeşitliliği arasındaki dinamik ilişkiler ARDL eşbütünleşme analizi kullanılarak tespit edilmeye çalışılmış ve ampirik literatürdeki bahsi geçen boşluk kısmen de olsa doldurulmaya çalışılmıştır.

Çalışmada elde edilen ampirik bulgular, Türkiye'de incelenen dönem itibarıyla ihracat çeşitliliğinin iktisadi büyüme üzerindeki pozitif etkisini teyit etmektedir. Nitekim ihracatta

ürün yoğunluğunun hesaplanmasına yönelik geliştirilen Herfindahl-Hirschman, Gini-Hirschman ve Theil Entropy indekslerinin iktisadi büyüme üzerindeki etkilerinin tespit dilmeye çalışıldığı üç farklı modelde uzun dönem esneklikleri sırasıyla -0.09, -0.16 ve -0.18 olarak tespit edilmiştir. Çalışmada kullanılan indekslerin tanımları itibarıyla indeks değerlerindeki düşüşlerin ihracatta ürün çeşitliliği artışı şeklinde yorumlanması dolayısıyla elde edilen negatif katsayılar, ihracatta ürün çeşitliliği artışının Türkiye'nin iktisadi büyüme performansını artırdığını göstermektedir. Elde edilen bu bulgu aynı zamanda, farklı indekslerin kullanıldığı tüm modellerin ortak bir sonucu olarak (başka bir deyişle güçlü bir sonuç olarak) karşımıza çıkmaktadır. Bu sonuçlar, Manga (2019) tarafından Türkiye özelinde elde edilen bulguları desteklemekte, Acaravcı ve Kargı (2015)'in sonuçlarıyla ise örtüşmemektedir. Elde edilen ampirik kanıtlar ayrıca, beklendiği şekilde, sabit sermaye oluşumu, iş gücü ve ihracat hacminin ülke büyüme performansını pozitif olarak etkilediğini göstermektedir.

Mevcut çalışmada elde edilen ampirik bulgular, aynı zamanda birtakım ekonomik politika çıkarımları yapmayı da mümkün kılmaktadır. Özellikle son dönem artan ticaret savaşları ve politik gerilimlerin yanı sıra COVID'19 salgın süreciyle birlikte ortaya çıkan ekonomik belirsizlik ortamı, Türkiye gibi dış pazarlarda önemli bir güç olarak öne çıkmaya çalışan ülkeler açısından birçok fırsatı da beraberinde getirmektedir. Türkiye'nin ihracat portföyünde yer alan ürünlerin çeşitlendirilmesinin sağlandığı bir ihracat yapısının oluşturulmasına yönelik dış ticaret stratejilerinin Türkiye ekonomisinin büyümesine katkı sağlayabileceği ifade edilebilir. Ancak ihracat sepetine eklenecek kalemlerin tespitinin elde edilebilecek kazanımları etkileyebileceği göz önünde bulundurularak ihracat kompozisyonun doğru bir biçimde şekillendirilmesine yönelik detaylı analizlerin yapılması gerekmektedir. Dolayısıyla gelecekte yapılacak çalışmaların bu eksen üzerinde inşa edilmesi de ihracat stratejilerinin başarısı açısından ayrı bir önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, Y.** (1995). Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi Ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963). Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Acaravcı, A., & Kargı, G.** (2015). Türkiye’de İhracatın Çeşitlendirilmesi Ve Ekonomik Büyüme. *Uluslararası Ekonomi Ve Yenilik Dergisi*, 1(1), 1-16.
- Acaroğlu, H., Beşer, M. K., & Dura, Y. C.** (2017). Türkiye’nin İhracata Dayalı Büyümesinin Ekonometrik Analizi. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 17(2), 295-310.
- Aditya, A., & Acharyya, R.** (2013). Export Diversification, Composition, and Economic Growth: Evidence From Cross-Country Analysis. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 22(7), 959-992.
- Ağayev, S.** (2011). İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 12 Geçiş Ekonomisi Örneğinde Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizleri. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 11(2), 241-254.
- Agosin, M. R.** (2007). Export Diversification and Growth in Emerging Economies. *Working Paper*, 233, Departamento de Economía, Universidad de Chile.
- Al-Marhubi, F.** (2000). Export diversification and Growth: An Empirical Investigation. *Applied Economics Letters*, 7(9), 559-562.
- Akar, G., & Ay, M.** (2018). İhracat Çeşitlendirmesi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 5(21), 809-820.
- Akduğan, A.** (2012). Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Üzerine Bir Nedensellik Analizi: 2001-2011 Türkiye Örneği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 55-70.
- Aktaş, C.** (2009). Türkiye’nin İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(2), 35-47.
- Alper, S.** (2014). İhracat Performansı İle Uluslararası Rekabet Gücünün Yapısal Belirleyicileri Arasındaki İlişki: OECD ve BRIIC Ülkeleri Uygulaması. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Atangana, E. M., Forgha, N. G., & Sama, M. C.** (2014). The Effects of Export Diversification on Economic Growth in Cameroon. *International Invention Journal of Arts and Social Sciences*, 1(3), 54-69.

- Altınbaş, H., & Çetinbaş, H.** (2010). Türkiye’de Ekonomik Büyümesi Beşeri Sermaye ve İhracat Arasındaki İlişkilerin Ekonometrik Analizi: 1970-2005. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakülte Dergisi*, (36), 33-56.
- Altın, A., Cihan, K. A., & Bozkurt, E.** (2018). Export Diversification and Growth: A Bootstrap Panel Causality Analysis for Selected Emerging Market Economies. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(3), 24-36.
- Altun, M., & Benli, M.** (2019). Türkiye’de İhracat Çeşitliliği-İhracat Performansı İlişkisi: Bir Eşbütünleşme Analizi.5. *Uluslararası Sosyal Beşeri Ve Eğitim Bilimleri Kongresi Bildirileri*, s. 217-231.
- Arip, M. A., Karim, B. A., & Yee, L. S.** (2010). Export Diversification and Economic Growth İn Malaysia, *Munich Personal Repec Archive, MPRA paper No: 20588 accessible at.*
- Aydın, M. K.** (2007). Türkiye Ekonomisinin Dönüşümü: İthal İkamecilik’ten Dışa Açık Birikim Modeline Savruluş, Burhanettin Duran, Davut Dursun, ve Hamza Al (Ed.), *Dönüşüm Sürecindeki Türkiye: Aktörler, Alanlar, Sorunlar*, Alfa Yayınları, İstanbul, s. 303-324.
- Arvas, M. A., & Torusdağ, M.** (2016), İthalat ve İhracatın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Etkisi. *Iğdır Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1(2), 1-18.
- Aysan, A. F., & Hacıhasanoğlu, Y. S.** (2007), Investigation on the Determinants of Turkish Export-Boom in 2000s. *Munich Personal RePEc Archive*, MPRA Paper No. 5493, 1-37.
- Aytaç, A.** (2017), Ekonomik Büyüme-İhracat İlişkisi: 2001-2016 Türkiye Örneği. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 6, 214-222.
- Awokuse, T. O.** (2006). Export-Led Growth and the Japanese Economy: Evidence from VAR and Directed Acyclic Graphs. *Applied Economics Letters*, 38, 593-602.
- Balavac, M.** (2012). Determinants of Export Diversification at the Export Margins: Reference to Transition Economies. *ETSG 2012 Annual Conference Paper*
- Balcılar, M., Bal, H., Algan, N., & Demiral, M.** (2013). Türkiye’nin İhracat Performansı: İhracat Hacminin Temel Belirleyicilerinin İncelenmesi (1995-2012). *International Conference on Eurasian Economies Papers*, St. Petersburg, s. 469-478.
- Benli, M.** (2018). Causal Structure of Export-Productivity Nexus in Turkey. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(1), 194-203.

- Benli, M.** (2020). Export Diversification and Economic Growth: Evidence from Emerging Economies” *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (55), 285-297.
- Berber, M., & Kurt, S.** (2008). Türkiye’ de Dışa Açıklık Ve Ekonomik Büyüme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(7), 57-80.
- Bilgin, C., & Şahbaz, A.** (2009). Türkiye’ de Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkileri. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1),177-198.
- Bleaney, M., & Greenaway, D.** (2001). The Impact of Terms of Trade and Real Exchange Rate Volatility on Investment and Growth in Sub-Saharan Africa. *Journal of Development Economics*, 65(2), 491-500.
- Beşeli, N.** (1997).KOBİ’lerin Dış Pazarlara Açılabilmesi için Alternatif Yöntemler. *İGEME’den Bakış*, 36-39.
- Cadot, O., Carrère, C., & Strauss-Kahn, V.** (2011). Export Diversification: What's Behind the hump. *Review of Economics and Statistics*,93(2),590-605.
- Chaisrisawatsuk, S., & Chaisrisawatsuk, W.** (2007) Imports, Exports and Foreign Direct Investment Interactions and Their Effects.*Econ Papers*, No. 4507.
- Chigamba, C., Choga, I., & Mudenda, C.** (2014). The Role Of Export Diversification on Economic Growth in Shouth Africa. *Mediterranean Journal Of Social*, 5, 705-712.
- Çakmak, E., & Hüseyini, İ.** (2016). Neo-Klasik Büyüme Modeli Kapsamında İhracat ve Ekonomik Büyüme Analizi Türkiye Örneği: 1980-2010. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(4), 831-844.
- Çavuşgil, S. T., & Zou, S.** (1994). Marketing Strategy-Performance Relationship: An Investigation of the Empirical Link in Export Market Ventures *Journal of Marketing*, 58, 1-21.
- Çeviker, A., & Taş, İ.** (2011). Türkiye’de İhracat Çeşitlendirmesi ve Büyüme İlişkisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2), 1-10.
- ClaverKouakou, P., & N’Zué, F. F.** (2020). Has Export Diversification Impacted Economic Growth in Cote d’Ivoire? Evidence from an econometric analysis. *IOSR Journal of Economics and Finance*,11(3), 1-12.

- Danışman, A., & Sökmen, A. G.** (2007). Girişimci Özellikleri ve Firma Niteliklerinin İhracat Performansına Etkisi: Kobi'ler Üzerinde Bir Araştırma *Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(16), 213-230.
- Dawe, D.** (1996). A New Look at the Effects of Export Instability on Investment and Growth. *World Development*, 24(12), 1905-1914.
- Değer, K.** (2010). İhracatta Ürün Çeşitliliği ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Deneyimi (1980-2006). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2), 259-287.
- De Pineres S. A. G., & Ferrantino M.J.** (2000). Export Dynamics and Economic Growth in Latin America. Burlington, Vermont, Ashgate Publishing Ltd.
- Duru, I. U., & Ehidihamhen P. O.** (2018). Diversification On Economic Growth: Evidence From Nigeria, 1980-2016. *Journal Of Economics, Management and Trade*, 21(7), 1-24.
- Feenstra, R. C., & Kee, H. L.** (2008). Export Variety and Country Productivity: Estimating the Monopolistic Competition Model With Endogenous Productivity. *Journal of International Economics*, 74(2), 500-518.
- Ferreira, G. F., & Harrison, R. W.** (2012). From coffee beans to microchips: Export Diversification and Economic Growth in Costa Rica. *Journal of Agricultural and Applied Economics*, 44(4), 517-531.
- Forgha, N. G., Sama, M. C., & Atangana, E. M.** (2014). The Effects of Export Diversification on Economic Growth in Cameroon. *International Invention Journal of Arts and Social Sciences*, 1(3),54-69.
- Funke, M., & Ruhwedel, R.** (2001). Export Variety and Export Performance: Empirical Evidence from East Asia. *Journal of Asian Economics*, 12(4), 493-505
- Gerni, C., Emsen, Ö. S., & Değer, M. K.** (2008). İthalata Dayalı İhracat ve Ekonomik Büyüme: 1980-2006 Türkiye Deneyimi. 2. *Ulusal İktisat Kongresi Bildirileri*, s. 1-21.
- Ghosh, A. R., & Ostry, J. D.** (1994). Export Instability and the External Balance in Developing Countries. *Staff Papers*, 41(2), 214-235.
- Giri, R., Quayyum, M. S. N., & Yin, R.** (2019). *Understanding export diversification: Key drivers and policy implications*. International Monetary Fund.

Göçer, İ. (2012). 2008 Küresel Ekonomik Krizin Nedenlerini ve Seçilmiş Ülke Ekonomilerine Etkileri; Ekonometrik Bir Analiz. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmalar Dergisi*, 10(17), 18-37.

Gözgür, G., & Can, M. (2016). Effects of the Product Diversification of Exports on Income at Different Stages of Economic Development. *Eurasian Business Review*, 6(2), 215-235.

Hacıoğlu, A. (2009). *Türkiye’de Dış Ticaret Mevzuatı ve Ekonomi Politikaları Arasındaki Uyum Sorunlarına İlişkin Bir Analiz*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Haddad, M., Lim, J. J., Pancaro, C., & Saborowski, C. (2013). Trade Openness Reduces Growth Volatility When Countries are Well Diversified. *Canadian Journal of Economics/Revue Canadienne D’économique*, 46(2), 765-790.

Hamed, K., Hadi, D., & Hossein, K. (2014). Export Diversification and Economic Growth in Some Selected Developing Countries. *African Journal of Business Management*, 8(17), 700-704.

Harris, R., & Sollis, R. (2003). *Applied Time Series Modeling and Forecasting*. Wiley, West Sussex.

Hepkarşı, N. (2013). *İhracat-Büyüme İlişkisi; Yapısal Kırılmalı Bir Analiz*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Herzer, D., & Nowak-Lehmann, D. (2004). Export Diversification, Externalities and Growth (No. 99). *Discussion Papers/Universität Göttingen, Ibero-Amerika-Institute für Wirtschaftsforschung*.

Hesse, H. (2008). Export Diversification and Economic Growth. Commission on Growth and Development. Working Paper No. 21, World Bank Washington DC.

Hodey S. L., Oduru, A., & Senadza B. (2015). Export Diversification and Economic Growth in Sub-Saharan Africa. *Journal Of African Development*, 17, 67-81.

Imbs, J., & Wacziarg, R. (2003). Stages of Diversification. *American Economic Review*, 93(1), 63-86.

İlbeyli, M. M. (2020). *Türkiye’de İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Sektörler İtibariyle Analizi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). T.C. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.

- İzgi, B. B., & Yılmaz, H.** (2018). Türkiye’de Ekonomik Büyüme, İhracat ve İthalat: Nedensellik İlişkisi (1992-2016). *Equinox Journal of Economics Business and Political Studies*, 5(4), 54-74.
- Javed, Z., & Munir, K.** (2016). Impact of Export Composition on Economic Growth in South Asia. *MPRA Munich Personal RePEc Archive Paper No. 71519*.
- Kadılar, C., & Şimşek, M.** (2010). Türkiye’de Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 115-138
- Kanca, O.** (2012). 1950-1960 Arası Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 47-63.
- Karakayalı, H.** (2003). *Türkiye Ekonomisinin Yapısal Değişimi*. Güleç Yayıncılık.
- Kaya, F.** (2009). *Dış Ticaret İşlemleri Yöntemi*. Beta Yayıncılık
- Kaya, F., & Turguttopbaş, N.** (2012). *Dış Ticaret İşlemleri*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kazgan, G.** (2006). *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Koçak, E., & Uçak, O.** (2014). Türkiye’de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(2), 51-60.
- Korkmaz, S.** (2014). Türkiye Ekonomisinde İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Business and Economics Research Journal*, (4), 119-128.
- Köksal, M.** (2016). *Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, Türkiye Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Lederman, D., & Maloney W. F.** (2003). Trade Structure and Growth. Public Disclosure Authorized, Policy Research Working Paper No: 3025.
- Lotfi, B. & Karim, M.** (2017). Export Diversification and Economic Growth in Morocco: An Econometric Analysis. *Applied Economics and Finance*, 4(6), 27-3.
- Manga, M.** (2019). Orta Gelir Tuzağı Bağlamında İhracatta Ürün Çeşitliliği ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(1), 145-168.
- McIntyre, A., Li, M. X., Yun, H., & Wang, K.** (2018). Economic Benefits of Export Diversification in Small States. *IMF Working Papers No: 18/86*.

- Misztal, P.** (2011). Export Diversification and Economic Growth in European Union Member States. *Oeconomia*, 10(2), 55-64.
- Mudenda, C., Choga, I., & Chigamba, C.** (2014). The Role of Export Diversification on Economic Growth in South Africa. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(9), 705-712.
- Munir, K., & Javed, Z.** (2018). Export Composition and Economic Growth: Evidence From South Asian Countries”, *South Asian Journal of Business Studies*, 7(2), 225–240.
- Narayan, P. K.** (2005). The saving and investment nexus for China: Evidence from cointegration tests. *Applied Economics*, 37(17), 1979-1990.
- Narayan, P. K., & Narayan, S.** (2005) Estimating income and price elasticities of imports for Fiji in a cointegration framework. *Economic Modelling*, 22(3), 423-438.
- Naude, W., & Rossouw, R.** (2008). Export Diversification and Specialization in South Africa: Extent and Impact. *World Institute for Development Economic Research*, 93, 1-36.
- Nwosa, P. I., Tosin, F. O., & Ikechukwu, O. M.** (2019). Export Diversification and Economic Growth in Nigeria. *Signifikan: Jurnal Ilmu Ekonomi*, 8(2), 227-234.
- Özcan, B., & Öz çelebi, O.** (2013). İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi Türkiye için Geçerli mi. *Celal Bayar Üniversitesi İİBF Dergisi*, 20(1), 1-14.
- Özcan, H. A.** (1998) Düünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler”, *Dış Ticaret Dergisi*, Özel Sayı, 41-76.
- Özdemir, Ü., Kantürk, Y. G., & Oral, M.** (2016) Cumhuriyetten Gün üm üze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 21(35), 149-174.
- Özden, M.** (2014). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma Olgusunda Dış Ticaretin Yeri ve Önemi: Türkiye Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ.
- Özertan, G.** (2013). Türkiye Tarım Sektörü’nde Yapısal Dönüşüm ve Teknoloji Kullanımının Rolü. Boğaziçi Üniversitesi: İstanbul.
- Öztürk, S., & Özyakışır, D.** (2005) Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi. *Mevzuat Dergisi*, (94), 1-20.

- Pata, U.** (2016) Türkiye’de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi (1971-2014). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 31(1), 119-134.
- Pesaran, M. H., & Shin, Y.** (1998) An Utoressive Distributed-Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis. *Econometric Society Monographs*, 31, 371-413.
- Sannasse, R. V., Seetanah, B., & Lamport, M. J.** (2014) Export Diversification and Economic Growth: the Case of Mauritius. *World Trade Organization (WTO)*.
- Seetanah, B., Sannasse, R. V., & Lamport, M.** (2012). Export Diversification and Economic Growth: The Case of Mauritius. *World Trade Organization, Geneva*, 11-23.
- Siddiqui, A.** (2018) Export Diversification and Growth in Pakistan: An Empirical Investigation from 1972 to 2015 1. *Business and Economic Review*, 10(1), 107-131.
- Takım, A.** (2010). Türkiye’de GSYİH ile İhracat Arasındaki İlişki: Granger Nedensellik Testi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(14), 1-16.
- Taş, M.** (2004). Menderes Döneminin Ekonomi Politikası ve 1958 İstikrar Programı. *Mevzuat Dergisi*, (76), 1-16.
- Taymaz, E., & Yılmaz, K.** (2007) Productivity and Trade Orientation: Turkish Manufacturing Industry Before and After the Customs Union. *The Journal of International Trade and Diplomacy*, 1(1), 127-154.
- Tegene, A.** (1990). Commodity Concentration and Export Earnings Instability: The Evidence from African Countries. *The American Economist*, 34(2), 55-59.
- Theil, H.** (1972). Statistical Decomposition Analysis; with Applications in the Social and Administrative Sciences. *Henri Theil Studies in Mathematical and Managerial Economics*, No: 04; HA33, T4
- Tekeli, İ.** (2010). *Sanayi Toplumu İçin Sanayi Yazıları*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Temiz, D.** (2010) Türkiye’de Reel İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: 1965-2009. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 3(1-2), 71-82.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)** (2020). *Türkiye İhracat Verileri*, [Erişim tarihi: 05 Mart 2020, www.tuik.gov.tr].
- Türkdoğan, O.** (2009). *Türk Sanayi Toplumu*. Timaş Yayınları.
- Uludağ, İ., & Arıcan, E.** (2003) *Türkiye Ekonomisi*. Der Yayınları.

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTADstat) (2020). Merchandise: Product Concentration and Diversification Indices of Exports and Imports, Annual. New York: United Nations Conference on Trade and Development.

Yapraklı, S. (2010). Ticari ve Finansal Dışa Açıklık ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi*, (5), 67-89.

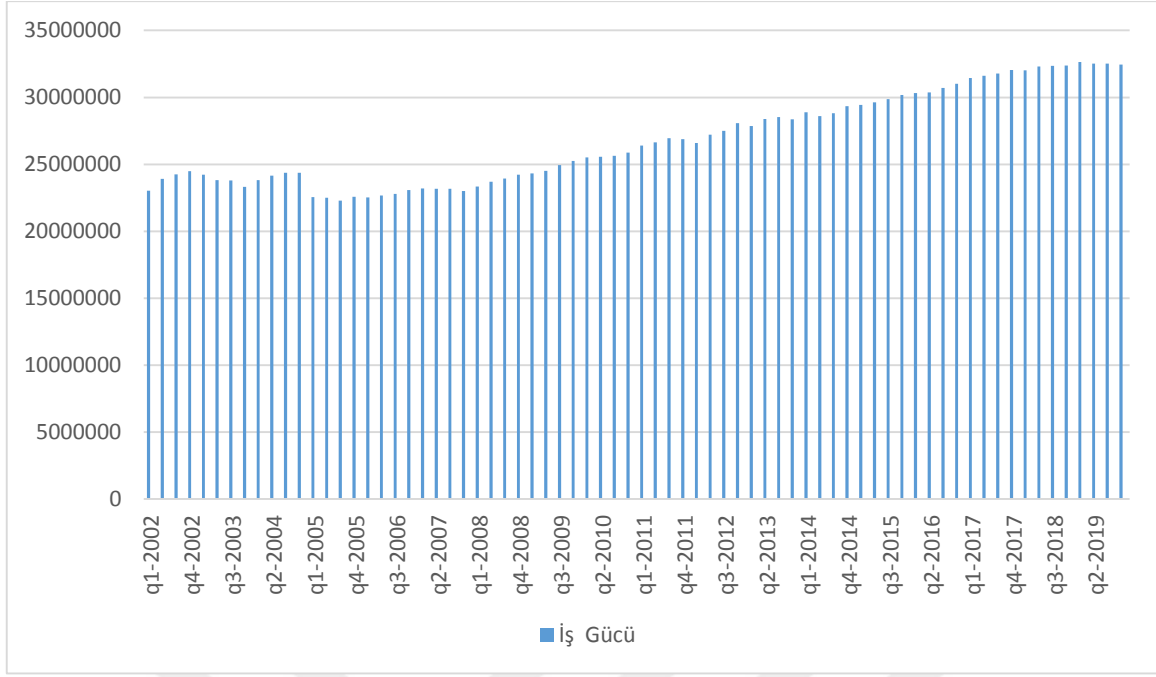
EKLER

Ek Tablo 1. Türkiye’de İhracat ile Büyüme İlişkisi Literatür Özeti

Çalışma (Yıl)	Metodoloji	Dönem	Ampirik Bulgular
Aktaş (2009)	Johansen Eşbütünleşme Testi	1996-2006	<i>Ampirik bulgulara göre, kısa dönemde ithalat ile ihracat, ithalat ile GSYİH ve İhracat ile GSYİH değişkenleri arasında iki yönlü nedensellik ilişkileri olduğu tespit edilmiştir. Uzun dönemde ise ihracattan ithalata doğru, ithalattan ise ihracata doğru iki yönlü, büyümeden ihracata ve büyümeden ithalata doğru tek yönlü nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir. İthalat ve ihracattan büyüme doğru herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.</i>
Korkmaz (2014)	Granger Nedensellik Testi	1998-2013	<i>Ampirik bulgulara göre, İhracattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.</i>
Aytaç (2017)	Granger Nedensellik Testi	2001-2016	<i>Ampirik bulgulara göre, ekonomik büyümeden ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik bulgusuna rastlanmıştır</i>
Çeviker ve Taş (2011)	Granger Nedensellik Testi	1962-2008	<i>Ampirik bulgulara göre, ekonomik büyümeden ihracata tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. İhracattan ise ihracat çeşitliliğine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin mevcut olduğu görülmüştür.</i>
Ağayev (2011)	Granger Nedensellik Testi	1994-2008	<i>Ampirik bulgular, ekonomik büyümeden ihracata doğru nedensellik bir ilişkisi olduğunu göstermektedir.</i>
Arvas ve Torusdağ (2016)	Granger Nedensellik Testi	1987-2015	<i>Ampirik bulgular, toplam ihracat ve sanayi ihracatından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkilerinin mevcut olduğu ortaya konulmuştur.</i>
Akdoğan ve Aytaç (2012)	Granger Nedensellik Testi/ VAR	2001-2011	<i>Ampirik bulgular, ithalattan ve ihracattan GSYİH’ye doğru bir nedensellik ilişkisinin mevcut olduğu tespit edilmiştir. Var sonuçlarına göre ise Granger nedensellik testinden farklı olarak uzun dönemde ithalat ve ihracat, GSYİH’den etkilenmektedir</i>
İzgi ve Yılmaz(2018)	Granger Nedensellik Testi	1992-2016	<i>Ampirik bulgular, ihracattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu tespit edilmiştir.</i>
Kadılar ve Şimşek (2010)	Johansen Eşbütünleşme Testi	1960-2004	<i>Ampirik bulgulara göre, uzun dönemde beşeri sermaye birikimi ve ihracattaki artışın ekonomik büyümeyi desteklediği tespit edilmiştir. Ayrıca, GSYİH’den meydana gelen artışlar beşeri sermayeyi artırmaktadır. Sonuç olarak ihracata dayalı büyüme hipotezi ve içsel büyüme teorisini destekler bulgulara ulaşılmıştır.</i>
Altıntaş ve Çetintaş (2010)	Granger Nedensellik Testi	1970-2005	<i>Kısa dönem Granger testine göre İhracattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin mevcut olduğu görülmüştür</i>
Yapraklı (2007)	Granger Nedensellik Testi	1970-2005	<i>Ampirik bulgulara göre, sanayi ihracatından GSMH’ ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir</i>
Çakmak ve Hüseyini (2016)	Granger Nedensellik Testi	1980-2010	<i>Ampirik bulgulara göre, ihracattan ekonomik büyümeye tek yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.</i>
Temiz (2010)	Johansen Eşbütünleşme Testi/ Granger Nedensellik Testi	1965-2009	<i>Eşbütünleşme testi sonuçlarına göre, uzun dönemde reel ihracat, reel gayri safi milli hasıla’yı (GSMH) artırmaktadır. Granger nedensellik testi sonucuna göre ise, kısa dönemde, reel GSMH artışından reel ihracat artışına doğru tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir.</i>
Acaroğlu, Beşer ve Dura (2017)	Granger Nedensellik Testi	1992-2014	<i>Ampirik bulgular, ihracattan ekonomik büyümeye doğru bir nedenselliğin mevcut olmadığı tespit edilmiştir.</i>
Pata (2016)	Toda-Yamamoto / Nedensellik Testi	1971-2014	<i>Toda-Yamamoto nedensellik analizine göre, Türkiye’de ithalat ve ihracattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.</i>
Berber ve Kurt (2008)	VAR	1989-2003	<i>Araştırmada, ithalattan ihracata ve ihracattan büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellikler tespit edilmiştir.</i>
Koçak ve Uçak (2014)	Granger Nedensellik Testi	1990-2011	<i>Ampirik bulgulara göre, ihracattan büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik vardır</i>

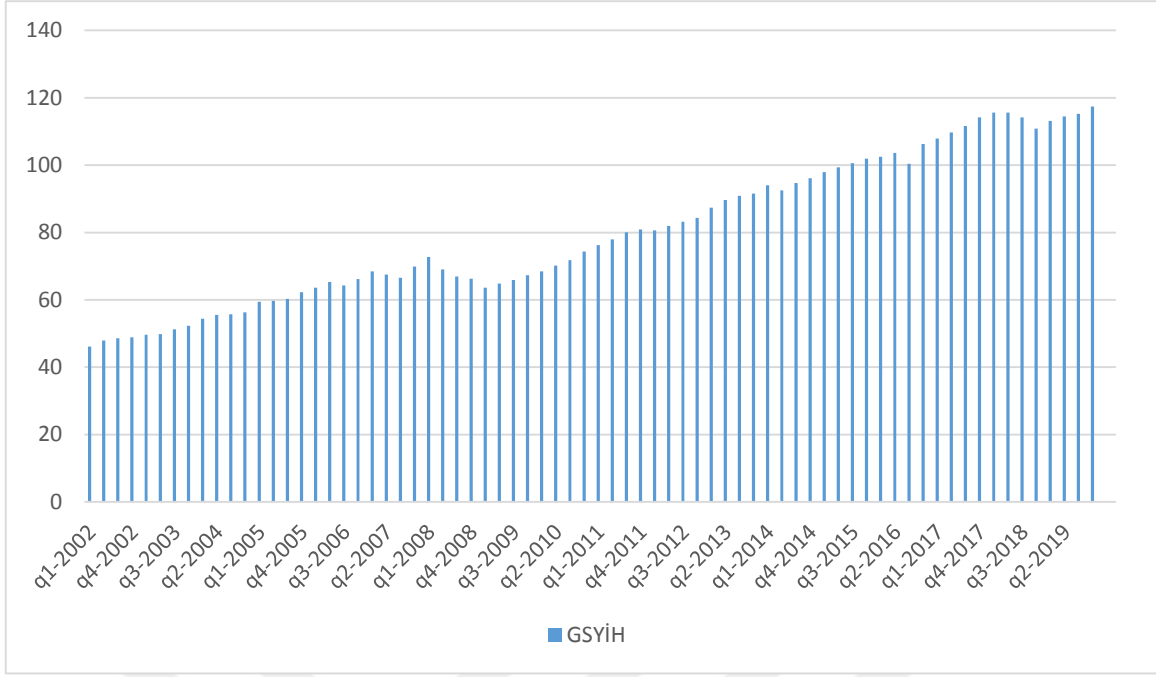
Ek Tablo 1. Türkiye’de İhracat ile Büyüme İlişkisi Literatür Özeti *devamı

Özcan ve Özçelebi (2013)	Johansen EşBütünleşme Testi	2005-2011	<i>Ampirik bulgular, ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliğini kanıtlamaktadır.</i>
Bilgin ve Şahbaz (2009)	Toda-Yamamoto/ Nedensellik Testi	1987-2007	<i>Toda-Yamamoto nedensellik analizine göre, Türkiye’de ihracata dayalı büyüme hipotezini desteklemektedir. İhracattan sanayi üretimine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir</i>

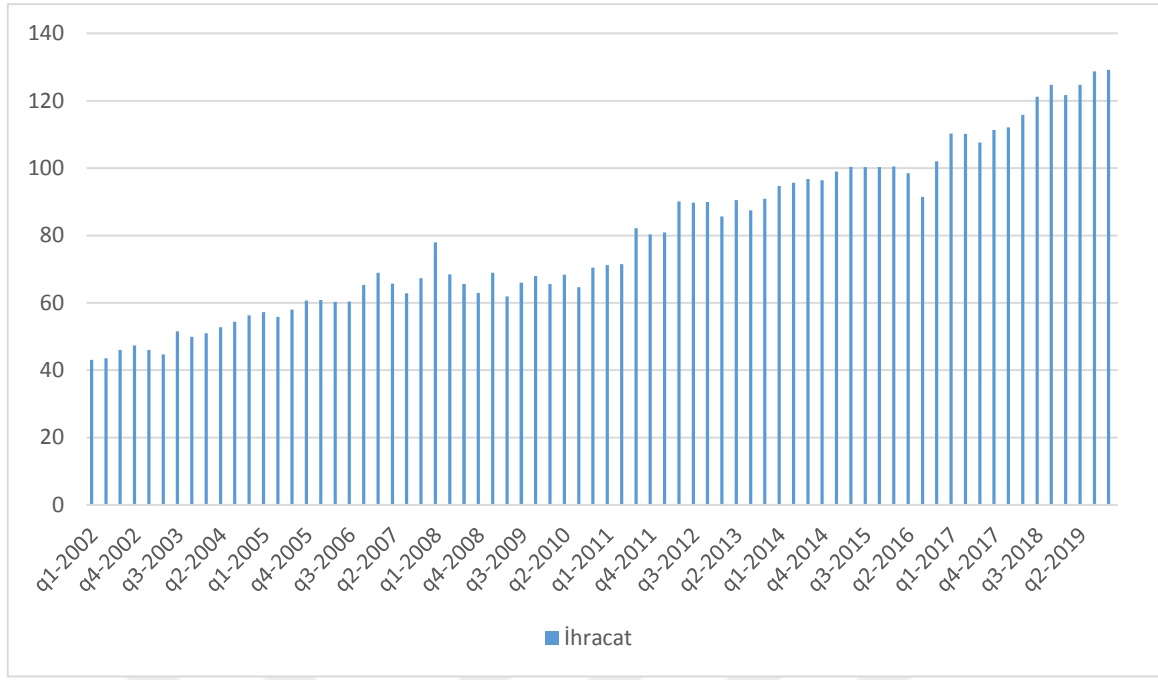
Ek Grafik 1. İş Gücü (Milyon)

Kaynak: TÜİK Veri Tabanı

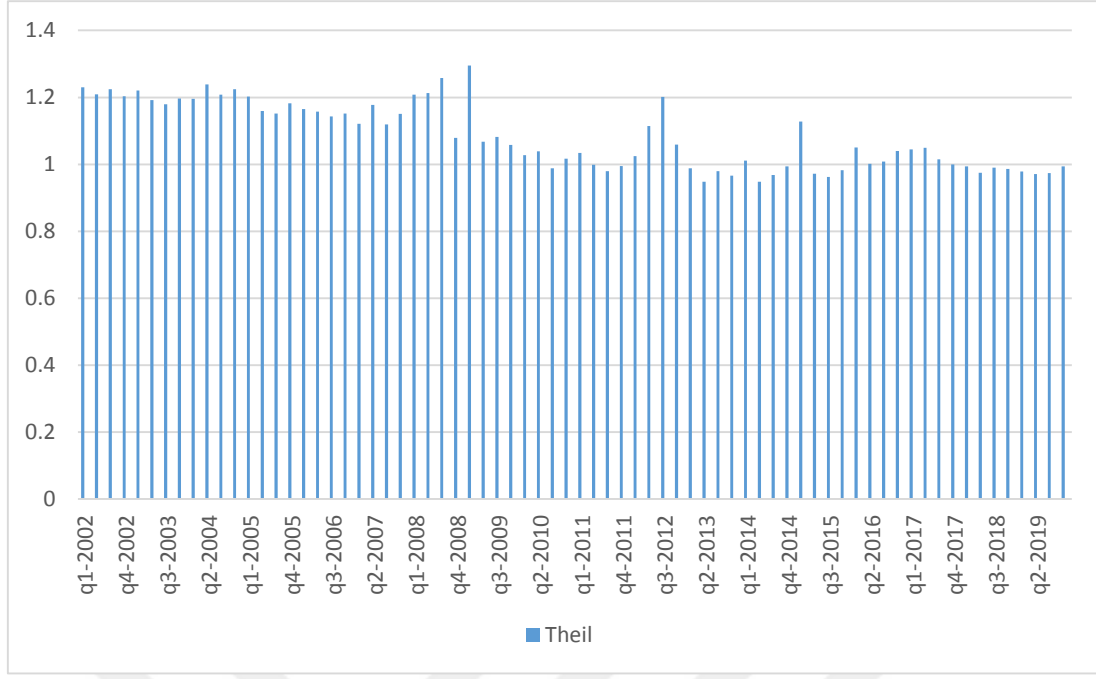
Ek Grafik 2. GSYİH

Kaynak: OECD Veri Tabanı

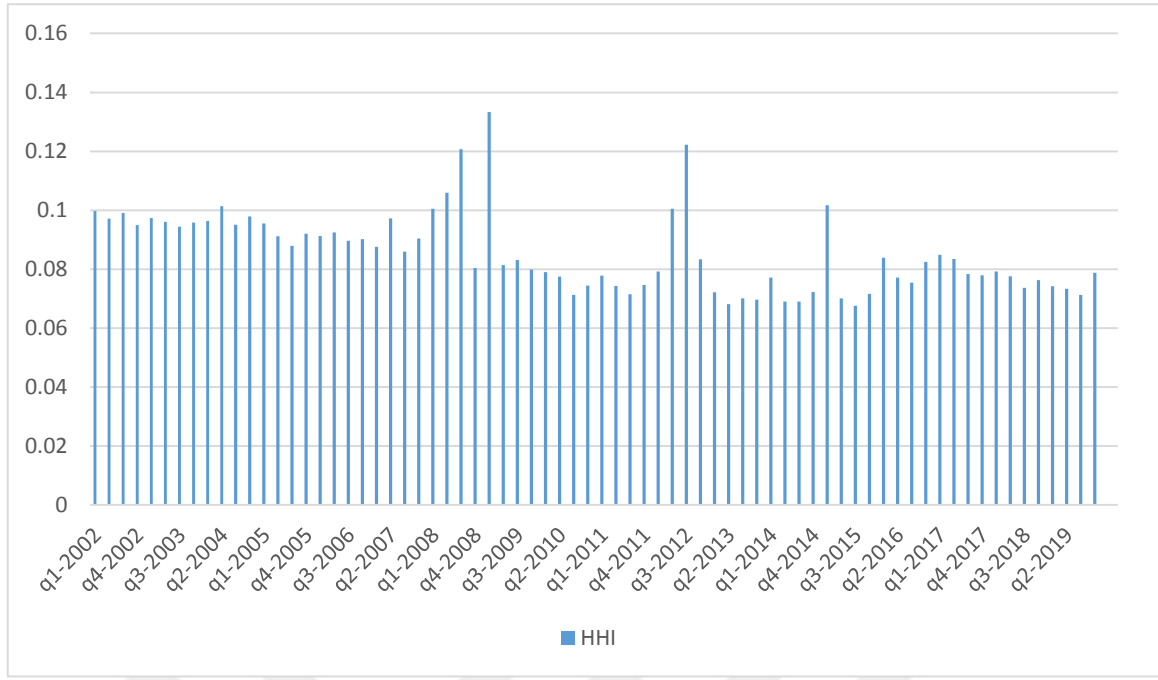
Ek Grafik 3. İhracat

Kaynak: OECD Veri Tabanı

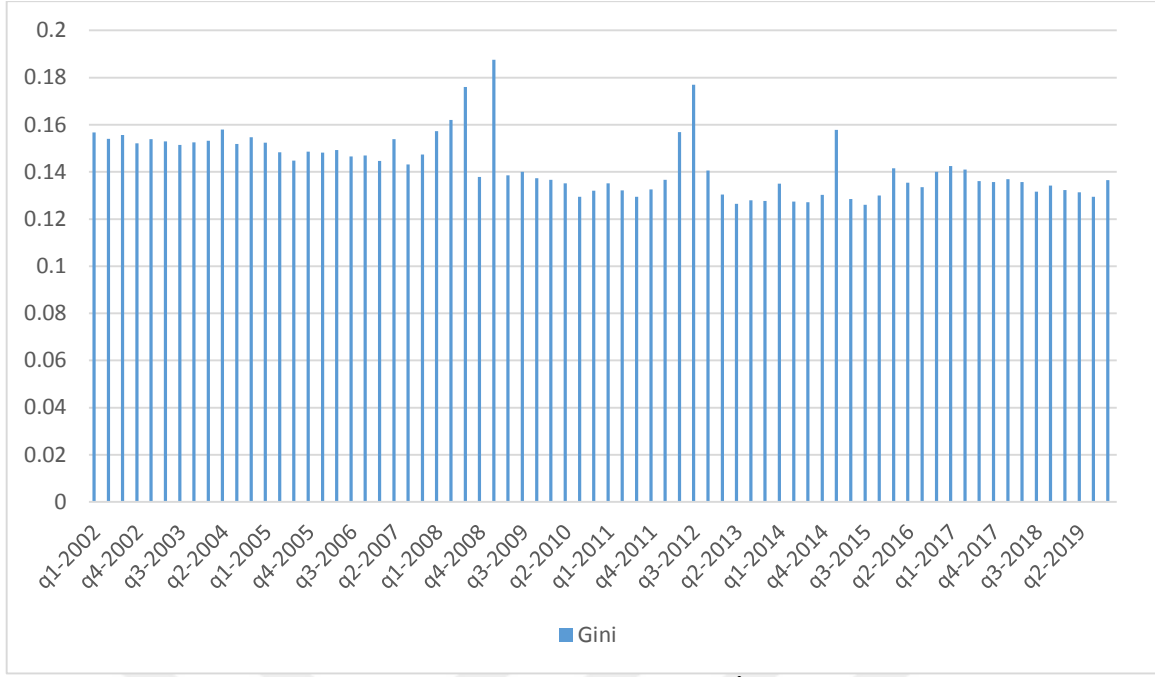
Ek Grafik 4. Theil Entropy İndeksi

Kaynak: TÜİK

Ek Grafik 5. Herfindahl Hirschman İndeksi

Kaynak: TÜİK

Ek Grafik 6. Gini-Hirschman İndeksi

Kaynak: TÜİK

Ek Tablo 2. Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracat, Toplam İçindeki Payı (%) (Bin ABD \$)

Ülke	2013	2014	2015	2016	2017	2018
A-AVRUPA BİRLİĞİ (AB 28)	39	41.1	42.4	45.8	44.9	47.4
B-DİĞER ÜLKELER	53.5	52.1	51.6	48.5	49.3	46.2
1-DİĞER AVRUPA (AB HARİÇ)	8.8	9.1	9.4	6.5	6	6.6
2-KUZEY AFRİKA	6.2	5.9	5.6	5.2	4.6	5.3
3-DİĞER AFRİKA	2.5	2.4	2.6	2.4	2.5	2.8
4-KUZEY AMERİKA	4.1	4.4	4.7	5	5.9	5.4
5-ORTA AMERİKA ve KARAYİPLER	0.6	0.6	0.6	0.6	0.7	0.8
6-GÜNEY AMERİKA	1.3	1.1	0.9	0.7	0.8	1
7-YAKIN VE ORTA DOĞU	22	21.3	20.6	21	21.5	16.6
8-Diğer Asya	7.4	7	6.8	6.5	6.9	7
9-AVUSTRALYA ve YENİ ZELANDA	0.3	0.4	0.4	0.5	0.4	0.5
10-DİĞER ÜLKE ve BÖLGELER	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
SEÇİLMİŞ ÜLKE GRUPLARI						
1-OECD ÜLKELERİ	42.5	46	49.9	51.9	50.3	52.9
2-EFTA ÜLKELERİ	1	2.3	4.1	2.2	1	1.3
3-KARADENİZ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ	12.6	11.8	9.7	8.8	9.5	10.1
4-EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI	7.4	7	6.3	6.4	4.9	4
5-BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU	10.5	9.4	7	5.2	5.5	5.5
6-TÜRK CUMHURİYETLERİ	4.3	4.3	3.5	2.7	2.5	2.2
7-İSLAM İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI	30.6	29.2	28.3	27.6	27.4	23.2

Kaynak: TÜİK

Ek Tablo 3. Ülkelere Göre Yıllık İhracat (En Çok İhracat Yapılan 20 Ülke) (Bin \$)

ÜLKE	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ALMANYA	14 832 546	16 275 367	14 490 426	15 164 954	16 356 392	17 353 443
İNGİLTERE	9 126 733	10 216 479	10 822 850	11 961 673	9 932 539	11 473 927
IRAK	12 949 891	13 154 131	9 966 656	8 496 076	10 109 827	9 437 007
İTALYA	7 474 295	7 486 504	7 152 827	7 857 667	8 787 949	10 047 453
ABD	6 646 601	6 921 046	7 019 678	7 262 306	9 259 583	9 072 756
İSPANYA	4 554 381	4 977 490	4 948 407	5 228 613	6 584 921	8 121 096
FRANSA	6 654 651	6 856 439	6 101 381	6 309 389	6 895 251	7 655 340
HOLLANDA	3 783 681	3 654 059	3 352 623	3 843 718	4 190 305	5 100 744
İSRAİL	2 810 289	3 063 444	2 806 579	3 054 604	3 504 850	4 022 878
RUSYA	7 213 894	6 170 452	3 684 263	1 792 916	2 869 847	3 652 603
ROMANYA	2 783 798	3 141 513	2 924 657	2 801 685	3 315 130	4 137 338
BAE	5 243 566	4 939 732	4 935 172	5 542 247	9 267 012	3 254 019
MISIR	3 336 392	3 442 287	3 249 097	2 832 073	2 547 809	3 214 750
POLONYA	2 137 802	2 484 489	2 420 266	2 752 851	3 186 757	3 488 043
BELÇİKA	2 835 446	3 190 514	2 724 271	2 728 080	3 364 087	4 152 550
SUUDİ ARABİSTAN	3 262 257	3 137 937	3 582 769	3 264 123	2 832 804	2 766 394
İRAN	4 456 195	4 142 394	4 115 205	5 462 154	3 860 566	2 765 863
ÇİN	3 755 649	2 970 633	2 500 618	2 378 538	3 037 675	3 078 644
BULGARİSTAN	2 136 157	2 117 335	1 762 803	2 488 143	2 919 793	2 816 992
FAS	1 310 501	1 447 520	1 371 417	1 489 798	1 686 713	2 036 301
DİĞERLERİ	54 176 188	56 715 095	51 050 150	46 535 390	49 984 809	59 520 614
TOPLAM	161 480 915	166 504 862	150 982 114	149 246 999	164 494 619	177 168 756

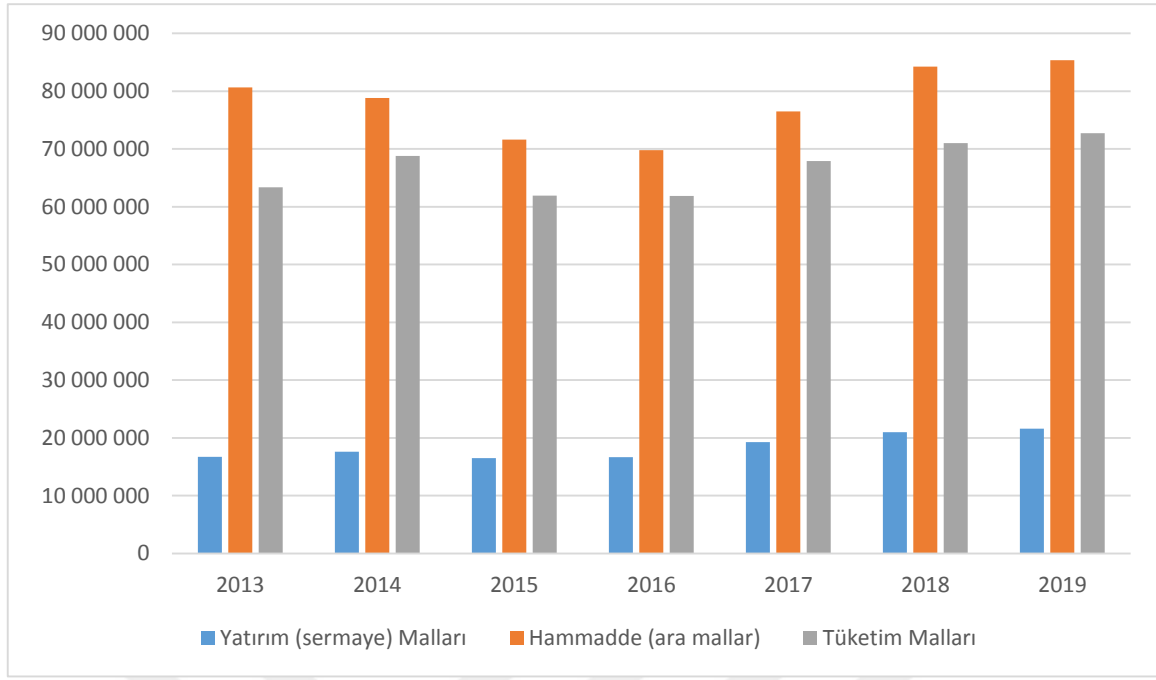
Kaynak: TÜİK

Ek Tablo 4. Türkiye'nin Dış Ticaretine Konu Olan Mal Grupları-İhracat (BEC) (2013-2019 Milyon\$)

Yıl	Yatırım (sermaye) Malları	Hammadde (ara mallar)	Tüketim Malları
2013	16 747 070	80 681 068	63 391 014
2014	17 591 672	78 862 205	68 804 372
2015	16 508 859	71 635 213	61 963 302
2016	16 684 585	69 826 264	61 859 943
2017	19 265 625	76 491 027	67 938 853
2018	20 991 217	84 289 048	71 027 067
2019	21 607 808	85 387 073	72 750 135

Kaynak: TÜİK

Ek Grafik 7. Türkiye'nin Dış Ticaretine Konu Olan Mal Grupları (İhracat)

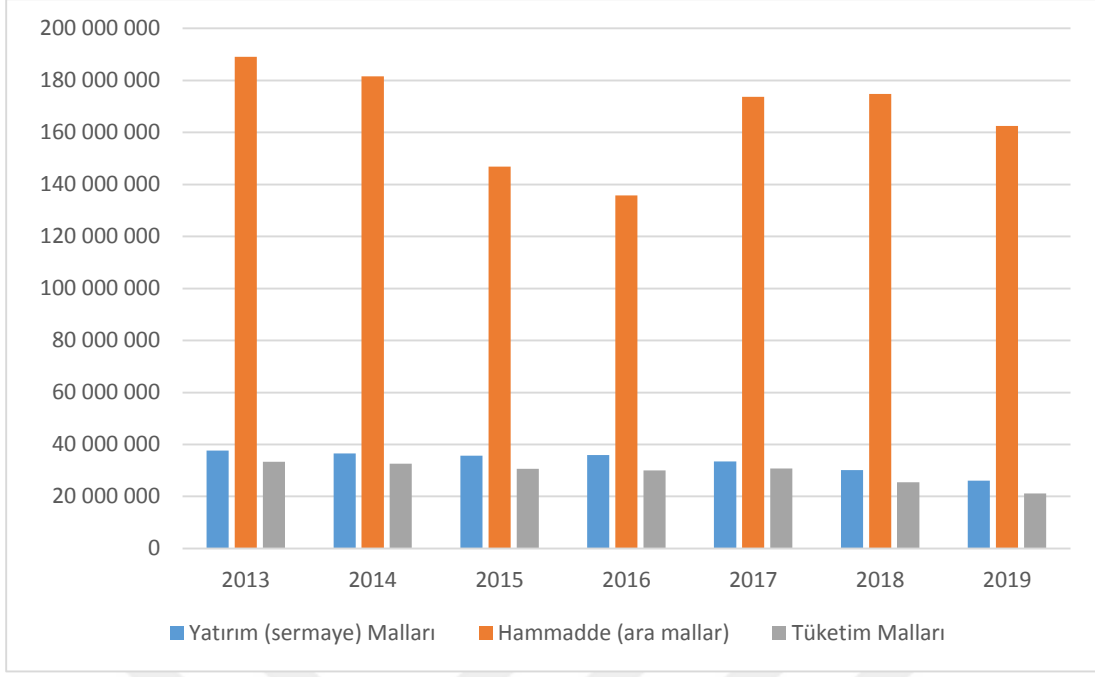
Kaynak: TÜİK

Ek Tablo 5. Türkiye'nin Dış Ticaretine Konu Olan Mal Grupları-İthalat (BEC) (2013-2019 Milyon\$)

Yıl	Yatırım (sermaye) Malları	Hammadde (ara mallar)	Tüketim Malları
2013	37 681 113	189 152 442	33 350 482
2014	36 544 993	181 590 358	32 582 584
2015	35 684 221	146 811 494	30 700 322
2016	35 977 511	135 795 991	29 998 043
2017	33 431 087	173 744 146	30 812 251
2018	30 140 278	174 803 246	25 420 827
2019	26 066 130	162 531 154	21 195 593

Kaynak: TÜİK

Ek Grafik 8. Türkiye'nin Dış Ticaretine Konu Olan Mal Grupları (İthalat)

Kaynak: TÜİK

Ek Tablo 6. Ürün & Ürün Grubu

SITC	SITC Revize 3-(2019)
1	Canlı hayvanlar
11	Sığır eti-taze/soğutulmuş/dondurulmuş
12	Hayvanların (sığır hariç) eti-taze/soğutulmuş/dondurulmuş
16	Et ve yenilen sakatat-tuzlu/salamura/kurutulmuş-sakatat un ve ezmeleri
17	Başka yerde sınıflandırılmamış hazırlanmış et ve et ürünleri
22	Süt ve krema
23	Tereyağı, süt esaslı katı-sıvı yağlar
24	Peynir ve lor
25	Yumurta ve yumurta albüminleri
34	Balıklar-canlı, taze/soğutulmuş/dondurulmuş
35	Balıklar (kuru/tuzlu/salamura/tütsülü) insan yemesi için balık unu/ezmesi/pelleti
36	Kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar
37	Balıklar, kabuklu hayvanlar ve yumuşakçaların konserveleri
41	Buğday ve mahlut
42	Pirinç
43	Arpa
44	Mısır
45	Buğday, pirinç, arpa ve mısır dışı tahıllar
46	Buğday ve mahlut unu, bulgur, irmik ve pellet
47	Diğer hububat un, bulgur, irmik ve pellet.
48	Ekmekçilik ve pastacılık ürünleri, makarna
54	Buharda veya suda kaynatılmış, pişirilmiş, meyve ve başka sebzeler
56	Kurutulmuş sebzeler, sebze ve meyvelerin unu, ezmesi, tozları
57	Taze/kuru meyve ve kabuklu yemişler, bunların karışımları
58	Sebze ve meyveden hazırlanmış konserveler
59	Meyve suları (üzüm şırası dahil) sebze suları
61	Şeker, bal ve şeker melası
62	Şeker mamülleri
71	Kahve
72	Kakao
73	Çikolata ve kakao içeren diğer maddeler
74	Çay ve paraguay çayı
75	Biber ve diğer baharatlar
81	Hayvan gıdası olarak kullanılan maddeler
91	Margarin
98	Başka yerde sınıflandırılmamış gıda mustahzarları
111	Alkolsüz içecekler
112	Alkollü içecekler

Ek Tablo 6. Ürün & Ürün Grubu *devamı

SITC	SITC Revize 3-(2019)
121	Yaprak tütün ve tütün döküntüleri
122	İşlenmiş tütün
211	Ham deriler (post ve kürk dışında)
212	Ham postlar (bütün halde)
222	Yağlı tohumlar ve meyvaları (kırılmış olsun olmasın)
223	Diğer yağlı tohum ve meyveler, un ve küspeleri
231	Tabii kauçuk, balata, güte-parka, guayül, çikıl
232	Sentetik kauçuk, taklit kauçuk, rejenere kauçuk ve atıkları (il şekillerde)
244	Tabii mantar ve döküntü mantar
245	Yakmaya mahsus ağaçlar ve odun komürü
246	Yakmaya mahsus yonga halinde ağaçlar ve testere talaşı
247	Yuvarlak ağaçlar (kabukları soyulmuş/kare şeklinde kabaca yontulmuş olsun olmasın)
248	Ahşap demiryolu veya tramvay traversleri
251	Odun veya diğer lifli selülozik maddeler; hamurları, döküntü ve kırıntıları
261	İpek
263	Pamuk, linter pamuğu ve pamuk döküntüleri
264	Jüt veya bitki iç kabuklarının dokumaya elverişli diğer lifleri
265	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler
266	Sentetik filament demetleri ve sentetik devamlı lifler
267	Diğer suni lifler ve artıkları
268	Yün/yapağı ve diğer hayvan kılı
269	Kullanılmış giyim eşyası ve parçaları
272	Hayvansal ve bitkisel gübreler, tabi kalsiyum fosfat ve diğer tabi potasyum tuzları
273	Taş, mermer, alçı taşı, kireç taşı, kum
274	Kükürt ve demir piritleri
277	Sanayide kullanılan elmas, sünger taşı, zımpara taşı vs.
278	Diğer ham mineraller
281	Demir cevherleri
282	Demir-çelik döküntü ve hurdaları, bunların külçeleri
283	Bakır cevherleri, matları ve çöktürülmüş bakır
284	Nikel cevherleri ve nikel oksit
285	Alüminyum cevherleri ve alüminyum oksit
287	Diğer metal cevherleri
288	Metalleri/metal bileşiklerini içeren kül ve kalıntılar
289	Kıymetli metal cevherleri ve hurdaları
291	İnsan tarafından yenilmeye elverişli olmayan hayvansal ürünler
292	Başka yerde belirtilmeyen bitkisel ürünler (yenilmeye elverişli olmayan)

Ek Tablo 6. Ürün & Ürün Grubu *devamı

SITC	SITC Revize 3-(2019)
321	Taş kömürü
322	Linyit ve turb, linyit, taş kömürü ve turbdan elde edilen katı yakıtlar
325	Kok ve sömük (taşkömürü, linyit ve turbdan) karni kömürü
333	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar (ham petrol)
334	Rafine edilmiş petrol ürünleri
335	Petrol ürünleri artıkları
342	Sıvılaştırılmış propan ve butan gazı
343	Doğal gaz
344	Sıvılaştırılmış etilen, propilen, butilen, petrol gazı
345	Havagazı, sugazı, fakir gaz vb gazlar (petrol gazı ve diğ.gazlı hidrokarbon hariç)
351	Elektrik enerjisi
411	Hayvansal katı veya sıvı yağlar
421	Bitkisel sıvı yağlar
422	Diğer bitkisel sıvı yağlar
431	Kimyasal işlem görmüş bitkisel ve hayvansal katı/sıvı yağlar, mumlar
511	Hidrokarbonlar ve türevleri
512	Alkoller, fenoller, fenol-alkoller vb. türevleri
513	Karboksilik asitler ve türevleri
514	Azot fonksiyonlu bileşikler
515	Organo-inorganik, heterosiklik bileşikler, nükleik asitler
516	Diğer organik kimyasal maddeler
522	İnorganik kimyasal elementler, asitler, bileşikler, metallerin asit, hidroksit ve peroksitleri
523	Diğer inorganik kimyasal maddeler
524	Oksi ve peroksi metalik asitlerin tuzları, kıymetli metallerin bileşikleri
525	Radyoaktif elemanlar ve bileşikleri, bunları içeren karışım ve atıklar
531	Sentetik organik boyayıcı maddeler
532	Debagatta kullanılan boyayıcı hülusalalar ve sentetik boyama müstahzarlar
533	Pigmentler, vernikler, boyalar
541	Eczacılık ve eczacılık ürünleri
542	İlaçlar
551	Uçucu yağlar rezinoitler
553	Parfüm ve kozmetik veya tuvalet müstahzarları
554	Sabunlar, temizleme, cilalama ürünleri
562	Mineral kimyasal gübreler (272.grubun dışındakiler)
571	Etilen polimerleri (ilk şekillerde)
572	Stiren polimerleri (ilk şekillerde)

Ek Tablo 6. Ürün & Ürün Grubu *devamı

SITC	SITC Revize 3-(2019)
573	Vinil klorür veya halojenli diğer olefin polimerleri (ilk şekilde)
574	Poliasetaller ve diğer polietiler ve epoksi reçineler (ilk şekillerde)
575	Diğer plastikler (ilk şekillerde)
579	Plastikten döküntü, kalıntı ve hurdalar
581	Plastikten tüpler, borular, hortumlar; conta, dirsek, rakor vb
582	Plastiklerden levhalar, filmler, yapraklar, plakalar
583	Plastikten monofil, çubuk, profiller-enine kesiti 1mm'yi geçen
591	Haşarat öldürücüler ve zararlı bitkileri yok ediciler
592	Nişasta, inülin, buğday gluteni, albuminler, yapıştırıcı ve tutkallar
593	Patlayıcı maddeler, fitiller ve fişekler
597	Ateşlemeyi önleyici müstahzarlar, çözücü müstahzarlar, yağlama müstahzarları
598	Diğer kimya sanayi ürünleri
611	İşlenmiş deri ve köseleler
612	Deri ve köseleden mamul eşya (makina, mekanik işlerde kullanılan saraciyeye eşyası)
613	Dabaklanmış, aprelenmiş, bütün halinde kürkler
621	Kauçuk ve kauçuktan eşya
625	Kauçuktan iç ve dış lastikler (yeni/eski)
629	Kauçuktan diğer eşya (hijyenik, eczacılık ürünleri, taşıyıcı kolonlar)
633	Mantardan eşya
634	Kaplama ağaçlar, levhalar, kontaplak, sırtık, kazık vs. ile ağaç yünü
635	Ağaçtan muhafazalar, kutu, kafes sandık, vs. ile inşaat ve marangozluk mamülleri
641	Kağıt ve karton
642	Kağıt, kağıt hamuru, karton ve selülozik liflerden mamul eşya
651	Tekstil iplikleri
652	Pamuklu mensucat
653	Sentetik veya suni filamentler ve devamsız liflerden mensucat
654	Dokumaya elverişli diğer maddelerden dokunmuş mensucat (ipek, yün, keten vb.)
655	Örme mensucat
656	Kordelalar, etiketler, armalar, tüller vb.
657	Özel iplikler ve dokunmamış mensucat (keçe, votka, sicim, ip, şapka taslakları, eknik eşya)
658	Dokumaya elverişli maddelerden diğer hazır eşya ve takımlar
659	Halılar ve diğer yer kaplamaları
661	Kireç çimento, tabii taşlar, asfalt ile bunlardan eşya

Ek Tablo 6. Ürün & Ürün Grubu *devamı

SITC	SITC Revize 3-(2019)
662	Silisli fosil unları ve benzerlerinden eşya, tuğla, kiremit, karolar vb. eşya
663	Mineral maddelerden mamul diğer eşya ve cihazlar
664	Cam
665	Züccaciye, cam eşya
666	Çanak- çömlek
667	İnciler ve kıymetli metal taşlar
671	Dökme ve aynalı demir, ferro alyajlar
672	Demir veya çelikten külçe ve diğer ilk şekillerde yarı mamuller
673	Demir veya alaşımsız çelikten kaplanmamış yassı hadde mamulleri
674	Demir veya alaşımsız çelikten kaplanmış yassı hadde mamulleri
675	Paslanmaz veya alaşımsız çelikten yassı hadde mamülleri
676	Demir veya çelikten (alaşımlı, alaşımsız) filmaşın, çubuk ve profiller
677	Demir veya çelikten demiryolu ve tramvay hattı malzemesi
678	Demir veya çelikten teller
679	Demir veya çelikten ince, kalın borular ve içi boş profiller, boru bağlantı parçaları
681	Gümüş, platin ve gümüş veya platin kaplamalı altın ve diğer metaller
682	Bakır ve bakırdan çubuk, profil, tel, sac, şerit, boru vb.
683	Nikel ve nikelden çubuk, profil, tel, sac, şerit, boru vb.
684	Aluminyum ve alüminyumdan çubuk, profil, tel, sac, şerit, boru vb.
685	Kurşun
686	Çinko ve çinkodan çubuk, profil, tel, sac, şerit, boru vb.
687	Kalay ve kalaydan çubuk, profil, tel, sac, şerit, boru vb.
689	Metalurjide kullanılan adi metaller (tungsten, molibden, tantal, magnezyum, kobakl vb.)
691	Demir, çelik veya alüminyumdan inşaat ve inşaat aksamı
692	Demir çelik veya alüminyumdan depo, sarnıç, vb. kaplar
693	Alüminyum, bakır veya demir çelikten teller, halatlar, kablolar, mensucat
694	Bakır, Alüminyum, demir veya çelikten çivi, vida, pim, rondela vb. eşya
695	El aletleri ve makineler için aletler
696	Bıçakçı eşyası ve sofrta takımları, bunların aksam ve parçaları
697	Adi metallerden ev işlerinde kullanılan eşya ve aksam

Ek Tablo 6. Ürün & Ürün Grubu *devamı

SITC	SITC Revize 3-(2019)
699	Diğer adi metallerden eşya (kilit, zincir, yay, fermuar, dikiş, nakış aletleri vb.)
711	Buhar kazanları, kızgın su kazanları ve aksamı
712	Buhar türbinleri ile aksam ve parçaları
713	Motorlar ve aksamı
714	Turbojetler, tepkili motorlar, diğer gaz türbinleri vb. aksamı
716	Elektrik motorları ve jeneratörler ile bunların aksam ve parçaları
718	Diğer güç motorları (su tribünleri, su çarkları, nükleer reaktörler, ışınlanmış yakıt elemanları)
721	Tarımsal makineler (traktörler hariç) ve aksam parçaları
722	Traktörler (744.14 ve 744.15 tekilerin dışındakiler)
723	Toprağın tesviyesi, cevherleri taşıma, yayılması, kar küreyicileri vb.
724	Tekstil, çamaşır yıkama ve kurutma, ütüleme makina ve aksam ve parçaları
725	Kağıt hamuru, kağıt/karton imaline, işlenmesine mahsus makina ve cihazlar
726	Matbaacılıkta kullanılan makineler
727	Gıda işleme makineleri
728	Diğer makineler ve cihazlar ile aksam parçaları
731	Takım tezgahları (torna tezgahları, planya, vergel, yiv açma, dişli açma vb. makineler)
733	Metalleri dövme, çekiçleme veya kalıpta dövme suretiyle işlemeye mahsus takım tezgahları
735	Alet tutucular ile 731 ve 733 gruplarındaki makinelerin aksam ve parçaları
737	Tav ocakları, döküm potaları, hadde lehim, hadde makineleri
741	Isıtıcı ve soğutucu ekipmanları, bunların aksam ve parçaları
742	Sıvılar için pompalar, sıvı elevatorları ile bunların aksam, parçaları
743	Diğer pompalar, fanlar, santrifujler, filtre makine ve cihazları
744	Forkliftler, diğer yük arabaları ve kaldırıcılar, asansörler
745	Elektrikli olmayan diğer makine ve el aletleri vb. aksam parçaları
746	Her nevi rulmanlar
747	Borular, kanallar, depolar için musluklar, valfler vb. cihazlar
748	Transmisyon milleri ve kranklar
749	Döküm plakaları ve modelleri, kalıplar, contalar
751	Büro makineleri (yazı, hesap, fotokopi)
752	Otomatik bilgi işlem makineleri vb. ait birimler
759	Büro ver bilgi işlem makinelerinin aksam ve parçaları

Ek Tablo 6. Ürün & Ürün Grubu *devamı

SITC	SITC Revize 3-(2019)
761	Televizyon alıcıları (kombine olsun olmasın)
762	Telsiz telefon, telsiz telgraf ve radyo yayımları için alıcı cihazlar
763	Plak döndürücüler, pikaplar, kaset çalarlar, video kayıt ve gösterme cihazları
764	Telli telefon ve telgraf cihazları, telsiz telefon telgraf cihazları vb. aksamı
771	Elektrikli güç makinaları (716 hariç) (transformatörler, statik konvertörler, endüktörler)
772	Elektrik devreleri, rezistanslar vb. aksam ve parçaları
773	Elektrik dağıtım donanımı (teller, kablolar, ızalötörler, bağlantı parçaları)
774	Elektro teşhis cihazları (X ışınli, alfa, beta, ve gama ışınli cihazlar)
775	Evlerde kullanılan elektrikli veya elektriksiz diğ er makinalar
776	Katod ışınli tüpler, yarı iletken tertibat; elektrik devreleri
778	Elektrikli makinaların aksam ve parçaları
781	Motorlu yolcu taşıtları (binek otomobilleri vb.)
782	Eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar
783	Başka yerde belirtilmeyen motorlu karayolu taşıtları
784	Motorlu taşıtların aksam ve parçaları ile şase ve karoserleri
785	Motosikletler, bisikletler, sakatlar için koltuklar vb. aksam parçaları
786	Römorklar ve yarı römorklar
791	Demiryolu taşıtları, aksam ve parçaları
792	Hava taşıtları, uzay araçları vb. aksam, parçaları
793	Gemiler ve suda yüzen taşıtlar
811	Prefabrik yapılar
812	Demir, çelik ve seramikten radyatörler (elektriksiz) laobalar, k üvetler, musluk taşları
813	Işıkli isim tabelaları ve aksamı, portatif elektrik lambaları
821	Mobilya, aksam ve parçaları
831	Sandıklar, bavullar, çantalar ve kılıflar
841	Erkek/erkek çocuklar için örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarlar
842	Kadın/kız çocuklar için örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları
843	Erkek/erkek çocuklar için örme giyim eşyası
844	Kadın/kız çocuklar için örme giyim eşyası
845	Örölmüş olsun olmasın diğ er giyim eşyası
846	Giyim eşyası iç aksesuar ve giyim eşyası parçaları (çorap, mendil, eldiven vb.)
848	Tekstil dışında kalan giyim eşyası, şapka vs.
851	Ayakkabılar ve aksamı

Kaynak: TÜİK

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı	MERVE
Soyadı	ALTUN
Uyruğu	T.C.
Doğum Yeri	İstanbul
Doğum Tarihi	31.05.1992
Mail	sulemervealtun@gmail.com

Eğitim Bilgileri

	Mezun Olduğu Okullar
İlkokul	Meltem Koleji (2003)
Ortaokul	Pınarkule Ortaokulu (2006)
Lise	Gürpınar 80. Yıl Lisesi (2010)
Ön Lisans	Dumlupınar Üniversitesi- Dış Ticaret (2013)
Lisans	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi –İktisat (2016)
Yüksek Lisans	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi-İktisat (2020)

İş Deneyimi

Sabiha Gökçen Havaalanı-TEC-Stajyer	Uçak Bakım Onarım Merkezi-Satın Alma
Hayrettin Kutlu Gümrük Müşavirliği-Stajyer	Muhasebe

Akademik Çalışma

Türkiye’de İhracat Çeşitliliği-İhracat Performansı İlişkisi: Bir Eşbütünleşme Analizi. 5. Uluslararası Sosyal Beşeri ve Eğitim Bilimleri Kongresi Bildirileri, İstanbul Hilton Otel
--

Hobi

Taekwondo- Kulüpler arası birincilik
Tiyatro-Taksim Galata Perform bünyesinde, Dramaturji ve Tiyatro Eleştirmeni Ceren Ercan tarafından ücretsiz eğitim hakkı elde etti ‘Muhsin Ertuğrul Anısına’ İBB Şehir Tiyatroları Ümraniye Sahnesinde “Her Damlada Düşlerim” adlı kısa oyunu sahnelendi.*Sanatsal faaliyeti devam etmektedir.
Okçuluk*Spor faaliyeti devam etmektedir.
Binicilik*Spor faaliyeti devam etmektedir.